

Quranic Principles of Economic Deterrence in the Face of Economic Blockade

Abdul Rahim Rahimi ¹ , and Seyed Mohsen Kazemi ²

1. Corresponding Author, Associate Professor, Faculty of Sharia, Balkh University, Mazar-i-Sharif, Afghanistan: rahimi998877@gmail.com
2. Assistant Professor, Al-Mustafa International University, Qom, Iran: sayedmk60@gmail.com

Article Info

Article type:
Research Article

Article history:

Received:
9 March 2026

Received in revised form:

6 April 2026

Accepted:
6 May 2026

Available online:
20 June 2026

Keywords:

Deterrence,
Economic Deterrence,
Principles of
Economic Deterrence,
Economic Blockade,
The Holy Quran.

ABSTRACT

Objective: This study aims to explain and extract the Quranic principles of economic deterrence in confronting economic blockades and to provide a framework for reducing economic vulnerability while strengthening the economic power of Islamic societies.

Method: Employing a descriptive-analytical methodology with an inferential approach, the research draws upon the verbal and rational indications and the governing logic of the verses of the Holy Quran to analyze the foundations and principles of economic deterrence. Inspired by the logic of the "Irhab" (deterrence) verse (Surah An-Anfal: 60) and within the Quranic semantic system, the concept of economic deterrence is examined.

Findings: Findings demonstrate that although the Holy Quran does not explicitly use the term "economic deterrence," it articulates a coherent set of strategic principles categorized into three levels: Cognitive/Insight Principles (Monotheism and Economic Independence); Structural Principles (Prevention of Economic Harm, Reliance on Domestic Production, Production System Dynamism and Empowerment, and Industry-Centered Production); and Defensive Principles (Possession of Economic Power, Economic Threat, Retaliation in Kind / Tit-for-Tat, and Destruction of the Attacker's Economic Resources). This ensemble of principles solidifies the foundations of economic power and raises the cost of imposing economic blockades for aggressive actors.

Conclusion: The Holy Quran provides a comprehensive, multi-tiered strategic framework that reinforces economic resilience and deterrence, enabling target societies to dissuade aggressive actors from imposing or maintaining economic blockades through threats of punishment, denial of objectives, or mitigation of potential damages

Cite this article: Rahimi, A.; & Kazemi, S. M. (2026). Quranic Principles of Economic Deterrence in the Face of Economic Blockade. *The Quran and Science*, 20 (38), 373-408. <https://doi.org/10.22034/qve.2024.17767.1698>

© The Author(s).

Publisher: Al-Mustafa International University.

DOI: <https://doi.org/10.22034/qve.2024.17767.1698>

1. Introduction

In the contemporary geopolitical landscape, economic blockades and sanctions have emerged as primary instruments employed by oppressive global powers to exert coercive leverage, compel policy compliance, and secure strategic dominance over rival nations. By restricting access to foreign technology, international financial clearing systems, and global trade corridors, hostile actors seek to induce economic instability, institutional inefficiency, and systemic dependency within target societies. Such economic coercion frequently triggers severe socio-political crises, compromises national sovereignty, and poses direct threats to national security. Confronting this existential challenge requires a robust strategic orientation capable of safeguarding domestic economic structures while preventing potential coercive threats. Economic deterrence serves as one such vital strategy, defined as a coordinated matrix of economic capabilities and posture designed to convince an adversary that the risks and costs of coercive policies will drastically exceed any anticipated benefits. Given the comprehensive guidance of the Holy Quran, sacred scripture offers profound strategic doctrines capable of formulating effective economic deterrence measures against coercive blockades.

The primary research question addressed in this study is: What strategic principles can be extracted from Quranic verses regarding economic deterrence, and how do these principles effectively prevent or counter economic blockades? The underlying hypothesis posits that Quranic principles of economic deterrence constitute an effective strategic framework capable of deterring economic blockades through three classical deterrence mechanisms: threat of severe punishment, total neutralization (denial) of destructive effects, or substantial damage mitigation.

A review of existing literature reveals a distinct gap regarding a direct, Quranic thematic analysis of economic deterrence against blockades. While foundational works—such as Jafar Abbas Haji's *Jurisprudential Philosophy of Deterrent and Resistance Economy* (2014), Dong Jung Kim's *Economic Deterrence Through Economic Engagement* (2019), Rahmanpour (2018), Akhawan Kazemi (2019), and Biravand (2021)—explore resistance economics, security requirements, or general Quranic economic policies, none systematically formulate a Quranic doctrine of economic deterrence tailored specifically to counter economic blockades. The novelty of this research lies in its direct extraction of an integrated, multi-tier Quranic economic deterrence model using thematic Quranic exegesis (Tafsir Mawdu'i).

Conceptually, deterrence is defined in security studies as persuading an adversary that the costs and risks of an intended line of action outweigh its prospective gains. The Holy Quran explicitly endorses deterrence in Surah An-Anfal (8:60) by commanding the enhancement of societal capabilities (“Prepare against them whatever force you can...”). Applying this logic to the economic sphere yields economic deterrence: state actions and economic capabilities that convince an adversary that coercive economic pressure will fail or incur prohibitive counter-costs (Surah Al-Fath 48:20: “Allah promised you abundant spoils... and withheld the hands of people from you”). Economic deterrence operates through three primary strategies: (1) Punishment (imposing severe counter-sanctions or trade disruptions that exceed attacker gains); (2) Denial (building economic resilience that completely neutralizes the impact of sanctions); and (3) Mitigation (substantially dampening the negative impacts of coercive measures).

Furthermore, an economic blockade is defined as a socio-political and military-economic policy wherein hostile states enforce economic barriers against a target state to compel policy changes. It represents an aggressive measure one step below armed warfare. The Holy Quran explicitly references economic blockades, such as in Surah Al-Munafiqun (63:7), where hypocrites advocate withholding financial support from the Prophet's companions to fracture societal cohesion (“Do not spend on those who are with the Messenger of Allah until they disperse”). The Quran counters this coercive tactic by asserting divine sovereignty over all worldly resources (“To Allah belong the treasures of the heavens and the earth, but the hypocrites do not understand”).

The framework of economic deterrence comprises four core elements: (1) Actors (Attacking Actor vs. Target Actor); (2) Actions (deterrent measures based on punishment, denial, or mitigation); (3) Tools (economic and industrial assets that shape adversary psychological calculations); and (4) Objectives (guaranteeing economic security and preventing coercive aggression).

2. Research Methodology

This study employs a descriptive-analytical methodology combined with an inferential thematic Quranic exegesis (Tafsir Mawdu'i). Grounded in library research and textual analysis, the investigation examines literal, rational, and contextual indications within Quranic verses. By analyzing the governing logic of relevant Quranic passages alongside classical and

contemporary exegeses (including Al-Mizan, Fi Zilal al-Quran, Al-Tahrir wa al-Tanwir, Mafatih al-Ghayb, and Al-Amthal), the authors synthesize and categorize Quranic strategic principles into an integrated framework for economic deterrence.

3. Findings

The findings demonstrate that while the Quran does not explicitly use the modern term “economic deterrence,” it outlines a comprehensive, structured system of strategic principles. These principles are classified into three hierarchical levels:

A. Cognitive / Insight Principles (Worldview Foundations)

Principle of Monotheism (Tawhid): Serves as the foundational bedrock of economic deterrence. Monotheism unifies the economic system across three dimensions: (a) Content Unity (integrating all economic rules into a harmonious, contradiction-free structure, Surah A'raf 7:96); (b) Structural Unity (establishing a distinct Islamic economic system differentiated from capitalism or socialism); and (c) Social Coherence (unifying believers under a single divine covenant against external threats, Surah Al-Imran 3:103). Monotheism also establishes a divine law wherein faith generates economic abundance while disbelief fosters poverty and insecurity (Surah Nahl 16:112).

Principle of Economic Independence: Requires Islamic societies to eliminate economic dependency on hostile powers while managing sovereign trade relationships. It is anchored in four Quranic sub-concepts: (a) Honor and Dignity ('Izzah, Surah Munafiqun 63:8); (b) Negation of Hostile Dominance (Nafi al-Sabil, Surah Nisa 4:141); (c) Negation of Reliance on Oppressors (Nafi al-Rukun, Surah Hud 11:113); and (d) Economic Self-Sufficiency (Surah Al-Fath 48:29).

B. Structural Principles (Internal Resilience & Capacity Building)

Principle of Preventing Economic Harms: Focuses on fortifying internal economic structures against individual vices (usury/riba, hoarding, bribery, theft, gambling, wastefulness, luxury) and systemic vulnerabilities (economic injustice, foolish financial management, food insecurity). Harms are categorized into fixed harms (universally prohibited) and variable harms (context-dependent actions, such as consuming foreign goods when it harms domestic production).

Principle of Reliance on Domestic Production: Emphasizes maximizing local resource exploitation and production capacity through: (a) Belief in abundant divine resources (rain, wind, earth, minerals, marine wealth); (b) Cultivating productive motivation (Surah Hud 11:61); and (c) Providing production infrastructure (Surah A'raf 7:10: resource access, human labor, and supporting technologies).

Principle of Production System Dynamism & Empowerment: Demands continuous adaptation, innovation, and expansion of productive capacity (Surah Hud 11:52, Surah Isra 17:7). Prophet Joseph's 14-year economic plan (Surah Yusuf 12:47-48) provides a masterclass in production dynamism, featuring long-term planning, optimal grain storage in spikes, disciplined consumption, continuous perseverance (da'aban), and balancing immediate needs with future reserves.

Principle of Industry-Centered Production: Identifies industrial capability as the primary engine of economic power and strategic self-reliance. Key Quranic industrial paradigms include: (a) Defense and Arms Industry (Surah Anbiya 21:80, Saba 34:10-11 - Prophet David's chainmail armor); (b) Infrastructure & Dam Construction (Surah Kahf 18:94-97 - Dhul-Qarnayn's barrier); (c) Strategic Shelters & Fortifications (Surah Hijr 15:82, Hashr 59:14); (d) Guarding & Detection Systems (Surah Jinn 72:8-9 - sky sentinels as a metaphor for modern defensive surveillance networks); and (e) Transportation Industry (Surah Nahl 16:8).

C. Defensive Principles (Active Deterrence & Countermeasures)

Principle of Possession of Economic Power: Asserts that robust economic power actively deters external aggression ("Allah promised you abundant spoils... and withheld the hands of people from you", Surah Al-Fath 48:20). High economic capability provides manifest influence (direct leverage) and latent influence (interdependence), while generating financial capital to fund national defense.

Principle of Economic Threat: Involves communicating clear, credible counter-threats to impose severe economic costs if an adversary initiates coercive actions. Exemplified by Prophet Joseph's economic ultimatum to his brothers (Surah Yusuf 12:59-61). Effective economic threats require four attributes: explicit transparency, uncompromising seriousness, undeniable credibility, and backing by actual power (Surah Yusuf 12:56).

Principle of Retaliation in Kind (Tit-for-Tat): Authorizes proportional economic countermeasures when an adversary violates international

agreements or imposes coercive blockades (Surah Baqarah 2:194: “Whoever transgresses against you, transgress against them in like manner”). Governed strictly by principles of justice (Surah Ma'idah 5:8) and exact proportionality (Surah Nahl 16:126).

Principle of Destruction of Attacking Actor's Economic Resources: Represents the ultimate deterrence measure against incorrigible, hostile adversaries to strip them of aggressive capabilities. Implemented progressively through: (a) Partial asset destruction (Surah Hashr 59:5 - cutting select palm trees of Banu Nadir to induce surrender); (b) Extensive asset destruction (Surah Saba 34:16 - destruction of Saba's dams/gardens); (c) Total resource obliteration (Surah Yunus 10:88 - Prophet Moses' prayer for the destruction of Pharaoh's wealth); and (d) Complete destruction of the aggressor alongside their wealth (Surah Qasas 28:79-81 - the collapse and destruction of Qarun/Korah).

4. Conclusion

The synthesis of cognitive, structural, and defensive principles derived from the Holy Quran establishes a comprehensive, multi-layered strategic framework for economic deterrence. Monotheism and economic independence establish the ideological foundation, ensuring system coherence and sovereign decision-making. Structural principles—preventing economic vulnerabilities, maximizing domestic production, sustaining system dynamism, and prioritizing industrial technological development—fortify internal resilience against external shocks. Finally, defensive principles—leveraging economic power, issuing credible counter-threats, executing proportional tit-for-tat retaliation, and progressively targeted destruction of hostile economic assets—provide active deterrence mechanisms. Together, this Quranic model increases the cost of coercive blockades for aggressive actors while neutralizing or mitigating potential damages for target societies, offering Islamic nations a viable, sovereign doctrine for enduring economic security.

اصول قرآنی بازاریابی اقتصادی در مواجهه با محاصره اقتصادی

عبدالرحیم رحیمی^۱، سید محسن کاظمی^۲

۱. نویسنده مسئول، دانشیار دانشکده شرعیات دانشگاه بلخ، مزار شریف، افغانستان، رایانامه: rahimi998877@gmail.com

۲. استادیار جامعه المصطفی العالمیه، قم، ایران، رایانامه: sayedmk60@gmail.com

چکیده

اطلاعات مقاله

هدف: این مطالعه با هدف تبیین و استخراج اصول قرآنی بازاریابی اقتصادی در مقابله با محاصره‌های اقتصادی و ارائه چارچوبی برای کاهش آسیب‌پذیری اقتصادی و تقویت قدرت اقتصادی جوامع اسلامی انجام شده است.

روش: این پژوهش با روش توصیفی - تحلیلی و رویکردی استنتاجی، با تکیه بر دلالت‌های لفظی و عقلی و منطق حاکم بر آیات قرآن کریم، مبانی و اصول بازاریابی اقتصادی را تحلیل می‌کند. با الهام از منطق آیه «ارهاب» (بازدارندگی) (سوره انفال: ۶۰) و در چارچوب نظام معنایی قرآن، مفهوم بازاریابی اقتصادی بررسی شده است.

یافته‌ها: یافته‌ها نشان می‌دهد هرچند قرآن کریم اصطلاح «بازدارندگی اقتصادی» را به‌صراحت به کار نبرده است، اما مجموعه‌ای منسجم از اصول راهبردی را در سه سطح بیان می‌کند: اصول شناختی/بینشی (توحید و استقلال اقتصادی)؛ اصول ساختاری (پیشگیری از آسیب اقتصادی، اتکا به تولید داخلی، پویایی و توانمندسازی نظام تولید، و تولید صنعت‌محور)؛ و اصول دفاعی (برخوردار از قدرت اقتصادی، تهدید اقتصادی، مقابله به مثل، و نابودسازی منابع اقتصادی متجاوز). این مجموعه از اصول، پایه‌های قدرت اقتصادی را استحکام می‌بخشد و هزینه تحمیل محاصره اقتصادی را برای کنشگران متجاوز افزایش می‌دهد.

نتیجه‌گیری: قرآن کریم چارچوبی راهبردی، جامع و چندسطحی ارائه می‌دهد که تاب‌آوری و بازاریابی اقتصادی را تقویت می‌کند و جوامع هدف را قادر می‌سازد تا با تهدید به مجازات، ناکام‌گذاشتن اهداف یا کاهش آسیب‌های احتمالی، کنشگران متجاوز را از تحمیل یا تداوم محاصره‌های اقتصادی بازدارند.

نوع مقاله:

مقاله پژوهشی

تاریخ دریافت:

۱۸ اسفند ۱۴۰۴

تاریخ بازنگری:

۱۷ فروردین ۱۴۰۵

تاریخ پذیرش:

۱۶ اردیبهشت ۱۴۰۵

تاریخ انتشار:

۳۰ خرداد ۱۴۰۵

کلیدواژه‌ها:

بازدارندگی،

بازدارندگی اقتصادی،

اصول بازاریابی اقتصادی،

محاصره اقتصادی،

قرآن کریم.

استناد: رحیمی، عبدالرحیم؛ و کاظمی، سید محسن (۱۴۰۵). اصول قرآنی بازاریابی اقتصادی در مواجهه با محاصره اقتصادی.

قرآن و علم، ۳۰ (۳۸)، ۳۷۳-۴۰۸. <https://doi.org/10.22034/qve.2024.17767.1698>

© نویسندگان.

ناشر: جامعه المصطفی العالمیه.

مقدمه

امروزه محاصره اقتصادی یکی از ابزارهای قدرت‌های طاغوتی برای اعمال فشار و تحقق منافع خود بر دیگران است که از طریق محدود کردن تکنولوژی، مالی و تجاری، سعی می‌کنند به جامعه رقیب ناپایداری، ناکارآمدی و وابستگی اقتصادی ایجاد نمایند. این وضعیت می‌تواند به بحران‌ها و تنش‌های اقتصادی، سیاسی و اجتماعی منجر شده و امنیت ملی جامعه هدف را تهدید نماید. برای مقابله با این چالش، نیازمند استراتژی است که بتواند از اقتصاد خود محافظت و از تهدیدات احتمالی جلوگیری نماید. یکی از این راهبردها، بازدارندگی اقتصادی است که به معنای تلاش‌های اقتصادی برای متقاعد کردن رقیب که در صورت عدم تمکین، هزینه‌های گزافی باید بپردازد. با توجه به ظرفیت قرآن کریم، می‌توان اصولی را از آموزه‌های آن استنباط نمود که در مواجهه با محاصره اقتصادی، تدابیر بازدارندگی مؤثری را ارائه دهد. لذا طرح اصول قرآنی در حوزه بازدارندگی اقتصادی، به‌عنوان یک دیدگاه جدید برای جلوگیری از محاصره اقتصادی از اهمیت قابل توجهی برخوردار است. سؤال اصلی پژوهش حاضر، این است که چه اصولی را می‌توان از آیات قرآنی در زمینه بازدارندگی اقتصادی استنباط کرد و چگونه این اصول می‌توانند در جلوگیری از محاصره اقتصادی مؤثر باشند؟ فرضیه این است که اصول قرآنی بازدارندگی اقتصادی، می‌تواند به‌عنوان یک مدل مؤثر از طریق مجازات به تهدید، خنثی‌سازی کامل اثرات تخریبی و یا کاهش آن در جلوگیری از محاصره اقتصادی مورداستفاده قرار گیرند. روش این تحقیق، توصیفی-تحلیلی و متکی بر منابع کتابخانه‌ای با رویکرد استنباطی است.

پیشینه تحقیق: عنوان این اثر، با توجه به قیودی همچون اصول بازدارندگی اقتصادی و قرآنی بودن مطالعات، فاقد پیشینه مستقیم است. با این حال، برخی آثار مرتبط وجود دارد:

کتاب فقه فلسفه اقتصاد الممانعة والمقاومة (۲۰۱۴م)، اثر جعفر عباس حاجی، به تحلیل فلسفی و ارزشی اقتصاد بازدارنده و مقاومتی پرداخته و کوشیده است دریچه‌هایی جدید در زمینه‌های تبارشناسی، باستان‌شناسی، بوم‌شناسی، زیرساخت‌ها، روستاها و دلالت‌ها و استدلال‌های مرتبط با اقتصاد مقاومتی و بازدارنده بگشاید.

مقاله Economic Deterrence Through Economic Engagement (2019)، نوشته دونگ جونگ کیم،^۱ به بررسی نقش تعاملات اقتصادی یک کشور در برابر تهدید نظامی احتمالی پرداخته و سه استراتژی بازدارندگی اقتصادی (تنبیه، انکار و کاهش) را از نظریه بازدارندگی کلاسیک استخراج می‌کند.

مقاله «بررسی مبانی و اصول اقتصاد مقاومتی از دیدگاه قرآن» (۱۳۹۷)، اثر محمد رحمان پور، به بررسی برخی مبانی و اصول قرآنی اقتصاد مقاومتی - که به عنوان یک استراتژی در برابر شرایط سخت اقتصادی تعریف می شود - پرداخته است.

مقاله «ماهیت و الزامات امنیت اقتصادی در الگوی اسلامی و ایرانی پیشرفت» (۱۳۹۸)، نوشته بهرام اخوان کاظمی، برخی روش های تأمین امنیت اقتصادی را بر اساس آموزه های قرآنی و روایی مورد بررسی قرار می دهد.

کتاب «اقتصاد مقاومتی در قرآن» (۱۴۰۰)، اثر علی بیراوند، به تبیین و واکاوی سیاست های اقتصاد مقاومتی بر اساس آموزه های قرآنی می پردازد.

چنانکه پیداست، هیچ یک از منابع یادشده به طور مستقیم به استخراج اصول بازدارندگی اقتصادی از قرآن و تبیین نقش آن ها در برابر محاصره اقتصادی نپرداخته اند. از این رو، نوآوری پژوهش حاضر در آن است که با رویکردی تفسیری - موضوعی، برای نخستین بار اصول بازدارندگی اقتصادی را مستقیماً از آیات قرآن کریم استخراج و به عنوان راهبرد قرآنی برای مقابله با تحریم ها و فشارهای اقتصادی ارائه می کند.

الف. مفاهیم

۱. بازدارندگی

بازدارندگی،^۱ یک راهبرد دفاعی و امنیتی است که برای جلوگیری تهدید مورد استفاده قرار می گیرد و عبارت از «متقاعد ساختن حریف نسبت به اینکه هزینه ها و یا خطرات خطمشی احتمالی او از منافع آن بیشتر است» (دوئرتی و فالتزگراف، ۱۳۹۶: ۳۸۸). مطابق این تعریف، بازدارندگی منحصر در حوزه نظامی نبوده و حوزه اقتصادی را نیز شامل می شود. قرآن کریم در آیه ۶۰ انفال، ارتقای سطح توانایی جامعه را به مثابه یک راهبرد بازدارندگی معرفی می نماید (Rahimi, Husseini, & Lakzaei, 2023: p11).

1. Deterrence.

۲. بازدارندگی اقتصادی

بازدارندگی اقتصادی - شبیه بازدارندگی نظامی - عبارت از تلاش‌های اقتصادی است که رقیب را از رفتار نامطلوب و یا غیرقانونی منصرف می‌سازد (Kim, 2019: p179; Ya'u et al, 2023: p289). به تعبیر دیگر، واحد بازدارنده، با تلاش‌های اقتصادی، رقیب را متقاعد می‌سازد که هزینه‌ها و یا خطرات تحرکات احتمالی او از منافع آن بیشتر است (George, 1974: pII). قرآن کریم در آیه ۲۰ فتح، به نقش قدرت اقتصادی ﴿وَعَدَكُمُ اللَّهُ مَغَايِمَ كَثِيرَةً تَأْخُذُونَهَا فَعَجَلَ لَكُمْ هِذِهِ﴾ برای جلوگیری از تعدی و تجاوز دشمن «وَكَفَّ أَيْدِيَ النَّاسِ عَنْكُم» اشاره دارد (هاشمی‌رفسنجانی، ۱۳۸۶: ۴۲۸/۱۷). برای این بازدارندگی یکی از سه استراتژی زیر متصور است:

مجازات: اگر مهاجم به فعالیت‌های تخریب‌گرانه اقتصادی علیه بازدارنده اقدام نماید، به چنان مجازات اقتصادی (مانند تحریم‌های شدید، قطع روابط تجاری، قطع کمک‌های مالی و...) مواجه خواهند شد که هزینه‌ای آن به مراتب بیشتر از منافع آن خواهد بود (Forrer, 2017: pp2-4).

انکار: نظام اقتصادی بازدارنده، با قدرت و صلابتی که دارد، می‌تواند اثرات تخریبی فشارهای اقتصادی رقیب را کاملاً خنثی نموده، تحرکات او را به عنوان اقدامات بیهوده و بی‌اثر تلقی نماید و در نهایت هزینه‌های ناشی از این تحرکات را به مهاجم بازگرداند (Snyder, 1960: p164: ر.ک). **کاهش:** اقدامات بازدارنده اقتصادی واحد بازدارنده، می‌تواند تأثیرات مخرب فشارهای اقتصادی مهاجم را کاهش دهد و از اثرات منفی احتمالی آن جلوگیری نماید (Kim, 2019: p181: ر.ک).

۳. اصول بازدارندگی اقتصادی

مجموعه اقدامات بنیادی است که از سوی واحد بازدارنده برای حفاظت از منافع خود، جهت تأثیرگذاری بر رفتار سیاسی، نظامی و اقتصادی رقیب به کار می‌روند. این اصول در مواجهه با تهدیدها و فشارهای اقتصادی از سوی رقیب، به عنوان یک ابزار حفاظتی و دفاعی عمل نموده آنان را به خویش‌داری وادارند (Cf. Rahimi, Husseini, & Lakzaei, 2023: pp. 10-11).

۴. محاصره اقتصادی

محاصره اقتصادی یک روش اقتصاد سیاسی، اجتماعی-نظامی است که در آن یک یا چند کشور، محدودیت‌ها و موانع اقتصادی را علیه یک یا چند کشور دیگر اعمال می‌کنند. هدف از این روش،

مجازات، محروم ساختن، وادار ساختن، یا ایجاد تغییر در رفتارهای سیاست داخلی و خارجی محاصره شونده است (عمر، ۱۴۲۹ق: ۱۸۱۹/۳؛ حاجی، ۱۳۹۶: ۴۹۰/۲؛ هالستی، ۱۳۷۳: ۳۷۷). این روش، یک درجه کم شدت تر از جنگ و مرحله قبل از آن است و به عنوان سیاست برتر جایگزین ابزار نظام قرار می گیرد (Lopez and Cortright, 1995: p18). در حقوق بین الملل، این گونه سیاست ها باید با جنبه ها قانونی همراه باشند؛ اما قدرت های طاغوتی، برخلاف اصول و موازین بین المللی، محاصره را علیه کشورهای که مواضع و سیاست های شان با منافع آن ها سازگاری ندارد، به کار می برند (حدادی، ۱۳۸۲: ۱۱۰).

قرآن کریم در آیات مختلفی به محاصره اقتصادی دشمن، اشاره دارد. مثلاً در آیه ۷ سوره منافقون، دشمن با محاصره اقتصادی می خواهد شبکه روابط و علقه های داخلی را تضعیف و متفرق کند تا نظام را زوال و فروپاشی بکشد: «هُمُ الَّذِينَ يَقُولُونَ لَا تُنْفِقُوا عَلٰی مَنْ عِنْدَ رَسُولِ اللَّهِ حَتَّىٰ يَنْفَضُوا». «فَصَّ» به شکستی اطلاق می شود که اجزای آن پراکنده شود (راغب اصفهانی، المفردات، ۱۴۱۲: ۶۳۷)؛ یعنی هدف محاصره، شکستن هیمنه اقتصادی، تجزیه و نابودی آن می باشد (ر.ک: بلخی، ۱۴۲۳ق: ۳۲۸/۴). در ادامه می فرماید: «وَلِلَّهِ خَزَائِنُ السَّمَاوَاتِ وَ الْأَرْضِ وَ لَكِنَّ الْمُنَافِقِينَ لَا يَفْقَهُونَ»، یعنی مسلمانان باید بدانند که تمام منابع اقتصادی نزد خداوند و تحت مدیریت الهی قرار دارد و چنین توطئه ها، نمایانگر فرومایگی و جهالت دشمن از درک روابط و مناسبات جهان آفرینش و قدرت الهی می باشد (ر.ک: قطب، ۱۴۲۵ق: ۳۵۷۹/۶؛ هاشمی رفسنجانی، ۱۳۸۶: ۵۸-۵۷/۱۹).

ب. مؤلفه های بازدارندگی اقتصادی

باتوجه به تعاریف پیش گفته چنین به نظر می رسد که بازدارندگی اقتصادی، از چهار عنصر اساسی تشکیل می شود:

بازیگران: بازدارندگی یک مفهومی است که در قالب تعامل خصمانه حداقل بین دو بازیگر اتفاق می افتد. یکی از بازیگران، چالش اقتصادی (بالقوه یا بالفعل) را برای طرف دیگر، ایجاد می کند و طرف دیگر، به جلوگیری و پاسخ آن می پردازد (Hudson Institute, 2009: p22). در این پژوهش، چالشگر، به «بازیگر مهاجم» و بازدارنده، به «بازیگر هدف» تعبیر شده است.

اقدام: بازدارندگی از برخورد دو اقدام تولید می‌شود. زمانی که بازیگر مهاجم منافع اقتصادی بازیگر هدف را به صورت بالقوه یا بالفعل تهدید کند، اقدام بازدارنده از سوی بازیگر هدف در قالب تهدید به مجازات، یا تهدید به انکار، یا تهدید به کاهش، به اجرا گذاشته می‌شود (Rahimi, Husseini, & Lakzaei, 2023: p11).

ابزارها: منظور از ابزارها، منابع اقتصادی هستند که توانایی‌ها و قابلیت‌ها را تعیین می‌کنند. این منابع علاوه بر تقویت قدرت اقتصادی، در قدرت‌مندسازی توانایی‌های نظامی نیز نقش اساسی دارند (ر.ک: دوئرتی و فالتزگراف، ۱۳۹۸: ۴۷۱)؛ بنابراین توانایی‌های اقتصادی-نظامی بازیگر هدف، به عنوان ابزار بازدارندگی عمل نموده و بر روان بازیگر مهاجم اثر می‌گذارند که در نهایت به تحقق اهداف بازدارندگی منتهی می‌شود.

اهداف: موفقیت بازدارندگی، وابسته به تحقق اهداف آن است. در غیر این صورت، بازدارندگی به ناکامی منجر می‌شود. اهداف بازدارندگی اقتصادی شامل تضمین جلوگیری از اقدامات تهاجمی و تهدیدآمیز بازیگر مهاجم و تحقق امنیت اقتصادی است.

اکنون پس از مباحث مقدماتی، اصول بازدارندگی اقتصادی و نقش آن‌ها در جلوگیری از محاصره اقتصادی با استناد به آیات قرآن کریم مورد بررسی قرار می‌گیرند. این اصول به صورت زیر (بینشی، ساختاری و تدافعی) دسته‌بندی می‌شوند:

ج. اصول بینشی

اصول بینشی، اصولی هستند که مربوط به جهان‌بینی و ایدئولوژی بازدارندگی اقتصادی بوده و نقش اساسی در تعیین رفتارهای اقتصادی و شکل‌گیری بازدارندگی در مقابله با محاصره اقتصادی را دارند. در این بخش به دو اصل مهم بینشی که توحید و استقلال اقتصادی است، پرداخته می‌شود.

۱. اصل توحید

بنیادی‌ترین اصل در بازدارندگی اقتصادی، توحید است که نه تنها مبانی نظری و فلسفی آن را تشکیل می‌دهد، بلکه نقش مؤثری در تعیین رویکرد و جهت‌گیری رفتاری جامعه دارد که همه آن را الهی می‌سازد (انعام: ۱۶۲). این اصل، به عنوان نیرومندترین سلاح بازدارنده، این امکان را می‌دهد که مسلمانان با تأسیس یک اقتصاد مستقل، قدرتمند، فضیلت‌محور و متمرکز بر جهان‌بینی

توحیدی، آزادی کامل خود را حفظ نموده، از تهدیدات اقتصادی دشمنان جلوگیری نمایند. درواقع، اصل توحید، به عنوان پایه گذار و ریشه ساز اقتصاد بازدارنده عمل کرده و به صورت پیوسته تمام احکام و قوانین آن را هدایت می کند و زندگی اقتصادی و اجتماعی را هم آهنگ و توازن آمیز می سازد (ر.ک: قطب، ۱۴۲۵ق: ۴۵۹/۱).

اصل توحید، اثرات گسترده ای در سطوح مختلف بازدارندگی اقتصادی دارد. از جمله این اثرات می توان به موارد زیر اشاره کرد:

وحدت محتوا: توحید، منظومه اقتصادی را هم آهنگ، یکپارچه و پابرجا می کند. این اصل به عنوان روح حاکم بر تمام اصولی اقتصادی، از هرگونه تضاد و تناقض در نظام اقتصادی جلوگیری نموده و آن ها را با هماهنگی و تقویت یکدیگر، برای پیشگیری از محاصره اقتصادی دشمن، به شکل یکپارچه بسیج می کند (حاجی، ۱۳۹۶: ۱۶۳/۱). از این رو، قرآن کریم ایمان و توحید را به مثابه منبع گشایش گره های آسمانی و زمینی اقتصاد می داند (طباطبایی، ۱۴۱۷ق: ۲۰۱/۸): ﴿وَلَوْ أَنَّ أَهْلَ الْقُرَى آمَنُوا وَاتَّقَوْا لَفَتَحْنَا عَلَيْهِم بَرَكَاتٍ مِّنَ السَّمَاءِ وَالأَرْضِ﴾ (اعراف: ۹۶).

وحدت شکل: توحید، ساختار منطقی، چینی و معرفتی اقتصاد بازدارنده را هماهنگ کرده و احکام و قوانین آن را در جوامع اسلامی یکسان سازمان دهی می دهد، به علاوه چارچوب مشخص و شکل معینی را ترسیم می کند (قطب، ۱۴۲۵ق: ۳۰۴/۱). این وحدت شکل، مکتب اقتصادی اسلام را از سایر مکاتب (کمونیسم، سوسیالیسم و سرمایه داری لیبرال) (دوئرتی و فالتزگراف، ۱۳۹۶: ۵۴۴)، جدا می سازد و از نفوذ آن ها در نظام اقتصادی اسلام جلوگیری می کند.

انسجام بخشی: اصل توحید، همه مسلمانان را برمدار واحد و آیین واحد جمع نموده، در برابر غیرمسلمان، منسجم و روندی واحدی برایشان پیشکش می نماید که از ناحیه التزام به وحدت الهی تحقق می یابد. از این رو، قرآن کریم، تمام مؤمنان را به ﴿وَاعْتَصِمُوا بِحَبْلِ اللَّهِ جَمِيعًا﴾ فراخوانده و از ﴿وَلَا تَفَرَّقُوا﴾ (آل عمران: ۱۰۳) بر حذر می دارد. این آیه مبارکه نشان می دهد که توحید، ذهن مؤمن را از هرگونه تفرقه گرایی و پراکندگی که امنیت او را به خطر می اندازد، آزاد می سازد و در نتیجه، ساختار فکری، اعتقاد قلبی و الگوی رفتاری او را به شدت تحت تأثیر قرار داده، در مقابل تهاجم های دشمن تقویت می بخشد (ر.ک: افتخاری، ۱۳۹۹: ۱۱۹-۱۲۱).

ضربه اقتصادی به دشمن؛ قرآن کریم نبود توحید (کفر) را مایه فقر، گرسنگی، ناامنی و ترس می‌داند: ﴿وَصَرَبَ اللَّهُ مَثَلًا قَوِيَّةً كَانَتْ آمِنَةً مُطْمَئِنَّةً يَأْتِيهَا رِزْقُهَا رَغَدًا مِنْ كُلِّ مَكَانٍ فَكَفَّرْتُ بِآيَاتِهِمُ اللَّهُ فَأَذَاقَهَا اللَّهُ لِبَاسَ الْجُوعِ وَالْخَوْفِ بِمَا كَانُوا يَصْنَعُونَ﴾ (نحل: ۱۱۲). این آیه به یک سنت الهی اشاره دارد و آن اینکه توحید و ایمان‌داری، امور معیشتی انسان را رشد می‌دهد، به عکس، توحیدشکنی، جامعه را به ضعف و ناامنی اقتصادی می‌کشانند (الزحلی، ۱۴۲۲ق: ۶۹۸/۱).

۲. اصل استقلال اقتصادی

استقلال اقتصادی یعنی داشتن تصمیم‌گیری و سیاست‌گذاری اقتصادی همراه با اعمال این تصمیم‌ها و سیاست‌ها در حیطه حاکمیت خود است (آقا بخشی، ۱۳۷۶: ۲۷۷/۳). این اصل، در حقیقت ناشی از اصل توحید بوده و به این معنا است که مسلمانان باید در امور اقتصادی خود از وابستگی به دشمنان خدا و مسلمانان خودداری نموده و از منابع و امکانات خود بهره ببرند. اصل استقلال اقتصادی، جامعه را از تحت فشار قرار گرفتن از سوی قوای اقتصادی دشمن و از تأثیرپذیری از سیاست‌ها، تحریم‌ها و تهدیدات اقتصادی او محافظت می‌کند.

قرآن کریم مجاهدان آزادی‌خواه را به زراعتی روبه رشد و کمال جویی تشبیه می‌دهد که به گونه مستقلانه همواره به تقویت و استحکام خود می‌افزاید که زارعان را به شگفتی وامی‌دارد و دشمنان را خشمگین می‌گرداند (فتح: ۲۹؛ ر.ک: المراغی، ۱۳۶۵: ۱۱۶/۲۶-۱۱۷).

استقلال اقتصادی، به معنای قطع روابط اقتصادی با دیگر جوامع نیست؛ بلکه با حفظ استقلال نظام اقتصادی جامعه، با داشتن دادوستد اقتصادی با دیگران، از نفوذ و سلطه آنان جلوگیری شود. از این رو قرآن کریم، سلطه کافران را مطلقاً نفی نموده، راه هرگونه نفوذ و تسلط را می‌بندد (نساء: ۱۴۱).

بدون شک، استقلال اقتصادی مقدمه خروج از بندگی طاغوت و استکبار است و حتی استقلال نظامی و سیاسی نیز به آن وابسته است. در آیه «اعدادِ قوه»، اهمیت اتفاق در راه خدا مطرح شده و توجه به تأمین نیازهای نظامی که به توان مالی و اقتصادی متکی است، تأکید شده است (انفال: ۶۰)؛ بنابراین، استقلال اقتصادی به عنوان یک عامل تأثیرگذار، در همه جوانب، به قدرتمندی جامعه کمک می‌کند.

در زیر به برخی مفاهیم قرآنی اشاره می‌شود که به اصل استقلال اقتصادی دلالت دارد:

الف. عزتمندی: قرآن کریم اتکا به کافران را مایه ذلت و سرافکندگی می‌داند و تأکید می‌ورزد که عزت مختص خداوند، پیامبر و مؤمنان است (نساء: ۱۳۸-۱۳۹؛ منافقون: ۸). از این رو، استقلال اقتصادی به عنوان عاملی مهم در حفظ عزت و اقتدار جامعه اسلامی مطرح می‌شود.

ب. نفی سبیل: قرآن کریم، هیچ گونه سلطه‌ای کافران را بر مؤمنان تشریع نکرده و هرگونه غلبه فرهنگی، اقتصادی و سیاسی کافران را نفی می‌کند (نساء: ۱۴۱).

ج. نفی رکون: قرآن کریم، تکیه به ستمگران را مایه نابودی و گرفتار شدن در آتش جهنم می‌داند (هود: ۱۱۳)؛ از این رو تکیه اقتصادی به ستمگران نه تنها موجب از دست رفتن استقلال می‌شود، بلکه جامعه را در معرض استثمار و نابودی قرار می‌دهد.

د. خودکفایی: خودکفایی اقتصادی، اساس استقلال است. قرآن کریم خودکفایی جامعه اسلامی به گیاهی که بر ساق خود استوار است، تشبیه کرده و تأکید دارد که برای بهبود وضعیت، لازم است مسلمانان از سیاست سخت‌گیری در برابر دشمنان و اتحاد داخلی پیروی کنند (فتح: ۲۹). این نشان می‌دهد که اصلی از آئین اسلامی، استقلال و خودکفایی جامعه است تا امت بتواند بدون وابستگی به دشمنان، به رشد و تلاش مستقل خود در همه بخش‌های زندگی ادامه دهند (ر.ک: قنوجی، ۱۴۲۰ق: ۶/۳۶۴-۳۶۶).

د. اصول ساختاری

اصول ساختاری، مجموعه راهبردهایی حیاتی و ضروری هستند که برای تقویت، انسجام و خودکفایی رسیدن اقتصاد مورد نیاز بوده و برای جلوگیری از آسیب‌های داخلی و ایجاد و حفظ تعادل قدرت در سطح جهانی و منطقه‌ای به کار برده می‌شوند.

۱. اصل جلوگیری از آسیب‌های اقتصادی

آسیب‌های اقتصادی به عنوان بزرگ‌ترین تهدید برای امنیت اقتصادی شناخته می‌شوند که زمینه را برای محاصره اقتصادی توسط دشمن فراهم می‌کنند. گسترش این آسیب‌ها باعث افزایش شکنندگی، تخریب و تهدید به امنیت اقتصادی می‌شود. افزایش دامنه این تهدیدات باعث ضعیف شدن قدرت بازدارندگی اقتصادی در مواجهه با تهاجم اقتصادی دشمن می‌گردد.

با توجه به مطالعه مجموع آیات الهی، می‌توان آسیب‌های اقتصادی را به دودسته کلی تقسیم‌بندی کرد:

یک. آسیب‌های فردی: این نوع آسیب‌ها اغلب منشأ فردی داشته و امنیت اقتصادی جامعه را به‌چالش می‌کشند. مثال‌هایی از آسیب‌های این دسته شامل ربا (بقره: ۲۷۹)، احتکار (مائده: ۸)، رشوه (مائده: ۶۲)، سرقت (ممتحنه: ۱۲)، قمار (بقره: ۲۱۹)، اسراف‌گری (اعراف: ۳۱)، تکاثر (توبه: ۳۴)، اکل مال به باطل (بقره: ۱۸)، کم‌فروشی (هود: ۸۴-۸۵)، تجمل‌گرایی (اعراف: ۳۱؛ هود: ۱۱۶) و... می‌باشند که در تعالیم قرآن مورد نهی قرار گرفته‌اند. اجتناب از این آسیب‌ها، پایه‌های اقتصادی جامعه را استوار و مستحکم می‌کند و ارتکاب آن‌ها جامعه را دچار بیماری‌های کشنده و خطرناکی می‌کنند که دیگر توان ایستادگی و مقاومت در برابر دشمن را از دست می‌دهد.

دو. آسیب‌های سیستمی: این آسیب‌ها بیشتر به‌صورت شبکه‌وار و آفات درهم‌تنیده اجتماعی دارند. تبعیض و بی‌عدالتی (نساء: ۱۳۵؛ مائده: ۸)، سفاهت و بی‌تدبیری یا عدم تخصص (نساء: ۵)، ناامنی نظام غذایی (ماعون: ۳) و... از نمونه‌های آسیب‌های سیستمی اقتصادی به شمار می‌روند که زیربنا و ساختار نظام اقتصادی جامعه را تهدید می‌کنند.

درمجموع، آسیب‌های فردی و سیستمی به دودسته زیر تقسیم می‌شوند:

یک. آسیب‌های ثابت: مجموعه آسیب‌های اقتصادی که قرآن کریم به گونه فراگیر و بدون قید زمان و مکان، ممنوع قرارداده و پابندی به آن‌ها را ضروری دانسته است؛ مانند «ربا» (بقره: ۲۷۵)، سرقت (ممتحنه: ۱۲)، قمار (بقره: ۲۱۹)، بی‌عدالتی اقتصادی (نساء: ۱۳۵)، نفی سلطه اقتصادی دشمن (نساء: ۱۴۱) و...

دو. آسیب‌های متغیر: این مجموعه شامل اقدامات و اعمال اقتصادی است که وابسته به شرایط خاصی می‌باشند. در برخی حالت‌های خاص، آسیب شمرده می‌شود و در سایر حالت‌ها، به‌عنوان آسیب محسوب نمی‌شوند. از باب نمونه، قابلیت استفاده از کالاهای رقیب، در برخی مواقع مجاز است (ر.ک: مائده: ۵)، اما اگر این استفاده منجر به تضعیف تولید داخلی، رکود اقتصادی یا تهی‌دستی مسلمانان شود، مصرف کالای خارجی بر اساس آیه «نفی سبیل» (نساء: ۱۴۱)، غیرمجاز خواهد بود (مغنیه، ۱۴۲۴ق: ۴۷/۶). در این شرایط، ترغیب به خرید کالاهای داخلی به‌عنوان اقدامی مؤثر بر دفاع اقتصادی مردم مطرح می‌شود.

به علاوه، بی توجهی به دارایی های دشمن و اظهار قدرت به شیوه ای محکم و صریح می تواند عامل بازدارندگی شود؛ همان طور که در داستان ملکه سبا و تصمیم مقتدرانه حضرت سلیمان به رد هدایای ملکه، اشاره به این سیاست شده است (ر.ک: نمل: ۳۶-۴۲).

۲. اصل تکیه بر تولیدات داخلی

اصل تکیه بر تولیدات داخلی به معنای کاهش وابستگی به واردات خارجی و افزایش توانایی تولید کالاها و خدمات داخلی است. این اصل می تواند به افزایش اشتغال، ارزش افزوده، توسعه فناوری و صنایع کلیدی و استراتژیک، افزایش قدرت سخت و نرم، اعتماد به نفس، استقلال و خودکفایی، همکاری و تعامل منطقه ای کشور کمک نموده، جامعه را در مقابل تغییرات ناگهانی در بازارهای جهانی و تهدیدها و تحریم های اقتصادی محافظت نماید؛ بنابراین، توجه به تولیدات داخلی و افزایش آن به عنوان یک اصل ساختاری و راهبرد استراتژیک برای بازدارندگی اقتصادی در مقابله با محاصره اقتصادی دشمن مطرح می شود.

از مطالعه مجموع آیات قرآن کریم به دست می آید که جهت تکامل بخشیدن به تولیدات داخلی، به امور ذیل توسل جسته شود:

الف. اعتقاد به وسعت منابع تولید: اعتقاد به وسعت منابع تولید، انگیزه را بالابرده و مردم را به سرمایه گذاری و افزایش فعالیت های تولیدی تشویق می کند که در نهایت به توسعه و رشد اقتصادی منجر می شود. قرآن کریم اشیاء فراوانی را نام برده که به عنوان منابع تولید محسوب می شوند؛ از باب نمونه، آب باران که منبع زندگی برای گیاهان و درختان محسوب می شود (بقره: ۲۲؛ انعام: ۹۹؛ اعراف: ۵۷؛ نوح: ۱۱-۱۲؛ فاطر: ۹)؛ باد، به عنوان منبع انرژی (شوری: ۳۳؛ اسراء: ۶۹؛ یونس: ۲۲)؛ منابع زمینی (رحمن: ۱۰؛ ملک: ۱۵؛ اعراف: ۱۰) و زیرزمینی (روم: ۹؛ سبا: ۴۵)؛ منابع دریایی (اسراء: ۶۶؛ نحل: ۱۴) و زیردریایی (رحمن: ۲۲) و...

ب. داشتن انگیزه تولیدی: داشتن انگیزه تولید، عامل اساسی هدایت انسان به فعالیت های تولیدی است. انگیزه قوی، سطح تولید و خلاقیت را افزایش می دهد. قرآن کریم، با تأکید بر ارتباط کسب روزی و تولید با فضل الهی، مسلمانان را به ارتقاء تولید و نوآوری تشویق نموده (جمعه: ۱۰؛ نحل: ۱۴؛ اسراء: ۶۶؛ قصص: ۷۳) از واگذاری آبادی زمین به انسان خبر می دهد (هود: ۶۱) تا انگیزه او را برای جستجوی فعال در زمینه تولید و بهبودی شرایط زندگی تحرک بخشد (مکارم شیرازی، ۱۴۲۱ق: ۵۷۸/۶).

ج. فراهم‌سازی زمینه‌های تولید: پس از وجود انگیزه تولید، ایجاد شرایط و محیط مناسب برای فعالیت‌های تولید ضروری است. قرآن کریم به اهمیت فراهم کردن زمینه‌های تولید و معیشت در جهت تحقق آرمان‌های انسانی اشاره می‌کند: ﴿وَلَقَدْ مَكَّنَّاكُمْ فِي الْأَرْضِ وَ جَعَلْنَا لَكُمْ فِيهَا مَعَايِشَ قَلِيلًا مَا تَشْكُرُونَ﴾ (اعراف: ۱۰). در این آیه، به سه عامل اساسی فراهم‌سازی زمینه‌های تولید اشاره شده و بر شکرگزاری به خاطر این امکانات تأکید شده است:

تسهیل دسترسی به منابع: «مَكَّنَّا/ تمکین» در معنایی کنایی خود، به داشتن قدرت بر تصرف چیزی اطلاق می‌شود؛ یعنی انسان به راحتی به منابع تولید دسترسی پیدا کرده و قادر به استفاده از آن‌ها شده است (ابن عاشور، ۱۹۸۴: ۳۳/۸).

نیروی تولیدگر: تعبیر «مَكَّنَّاكُمْ» نشان می‌دهد که خود انسان به عنوان نیروی تولیدگر، باید به عملیات تولیدی بپردازد (ر.ک: فضل‌الله، ۱۴۱۹ق: ۳۱/۱۰-۳۲).

وسایل پشتیبان: «معایش» جمع معیشت به معنای وسایل و نیازمندی‌های زندگی است (راغب اصفهانی، المفردات، ۱۴۱۲: ۵۹۶). این تعبیر این نشان می‌دهد که فرآیند تولید بدون استفاده از وسایل و فناوری‌های پشتیبان، به رشد نمی‌پیوندد.

د. رشد تولیدات داخلی: تولیدات داخلی می‌تواند از طریق ایجاد فضای امن (بقره: ۱۲۶، نحل: ۱۱۲)، سرمایه‌گذاری در اقلام حیاتی و ضروری، توسعه صنعت و فناوری (یوسف: ۴۷)، گسترش بازارهای داخلی، تسهیل در صادرات و واردات (قریش: ۱-۴)، توسعه کسب‌وکار (ملک: ۱۵؛ اسراء: ۱۲، ۶۶؛ قصص: ۷۳)، جلب نیروهای متخصص و متعهد (مائده: ۹۶؛ یوسف: ۵۵)، اعتماد به سیاست‌های پولی و مالی مؤثر و مدیریت خوب و عدالت‌محور (حدید: ۲۵؛ انعام: ۱۴۵، زخرف: ۳۲) بهبود یافته و رشد یابد.

۳. اصل پویایی و توانمندسازی سیستم تولیدی

سیستم تولیدی به مجموعه‌ای از عوامل، فرآیندها و خروجی‌های مرتبط با تولید کالاها و خدمات در یک کشور گفته می‌شود. پویایی و توانمندسازی مداوم سیستم تولیدی به معنای ایجاد تغییرات مثبت و پیشرفت‌های مستمر در عوامل، فرآیندها و خروجی‌های سیستم تولیدی است. این پویایی یکی از اصول ساختاری بازدارندگی اقتصادی، محسوب می‌شود. این اصل بیان می‌دارد که سیستم

تولیدی باید به گونه‌ای باشد که بتواند با تغییرات و چالش‌های جهانی و فناوری همگام شود و محصولات جدید و نوآورانه ایجاد کند. این امر موجب افزایش قدرت و بازدارندگی اقتصادی می‌شود.

قرآن کریم در آیه ۵۲ هود، بر اهمیت منابع طبیعی و توانمندسازی اقتصادی تأکید می‌ورزد: ﴿وَيَا قَوْمِ اسْتَغْفِرُوا رَبَّكُمْ ثُمَّ تُوبُوا إِلَيْهِ يُرْسِلِ السَّمَاءَ عَلَيْكُمْ مِدْرَارًا وَيَزِدْكُمْ قُوَّةً إِلَى قُوَّتِكُمْ﴾.

این آیه با دعوت به استغفار و توبه، وعده باران فراوان و افزایش قوت را می‌دهد که می‌تواند به معنای تجدید نیرو در منابع تعبیر شود. این تجدید، پویایی و توانمندسازی اقتصادی را در پی دارد (ر.ک: قرائتی، ۱۳۸۸: ۷۳/۴). باران که به عنوان نمادی از منابع طبیعی است و برای توسعه پایدار کشاورزی و تولید غذا نقش حیاتی دارد، به صیغه مبالغه «مِدْرَارًا» یعنی دائم و مستمر، توصیف شده است (طبرانی، ۲۰۰۸: ۴۳۹/۳). بیانگر آن است که نظام اقتصادی یک جامعه زمانی می‌تواند پایدار و مستحکم باشد که سیستم تولیدی آن پویا و پاسخگوی نیازهای روز باشد.

در همین راستا، قرآن کریم در آیه ۷ اسراء، به بازسازی و تقویت قدرت بنی اسرائیل پس از دوره‌ای از زوال اشاره می‌کند: ﴿ثُمَّ رَدَدْنَا لَكُمُ الْكَرَّةَ عَلَيْهِمْ وَأَمْدَدْنَاكُمْ بِأَمْوَالٍ وَبَنِينَ وَجَعَلْنَاكُمْ أَكْثَرَ نَفِيرًا﴾. این آیه نشان می‌دهد که پس از شکست و زوال، بازسازی اقتصادی و دستیابی به قدرت ممکن است (ابن‌عاشور، ۱۹۸۴: ۲۷/۱۴). این بازسازی از طریق افزایش سرمایه (أَمْوَالٍ) و نیروی انسانی (بَنِينَ) انجام می‌گیرد که در صورت استمرار، به توسعه و پویایی سیستم تولیدی منجر می‌شود. همچنین، توجه به افزایش جمعیت و نیروی کار (أَكْثَرَ نَفِيرًا) نقش مهمی در تقویت تولید و رشد اقتصادی دارد (ر.ک: هاشمی‌رفسنجانی، ۱۳۸۶: ۱۹/۱۰). بافت و پیوند پیروزی نظامی بنی اسرائیل بر دشمنان شان (...الْكَرَّةَ عَلَيْهِمْ)، با تجدید ثروت و توسعه منابع اقتصادی ﴿وَأَمْدَدْنَاكُمْ بِأَمْوَالٍ وَبَنِينَ...﴾، اشاره به این دارد که سرمایه‌گذاری و توسعه منابع اقتصادی، نه تنها به افزایش ثروت و قدرت اقتصادی کمک می‌کند، بلکه می‌تواند نقش بازدارنده‌ای در برابر تهدیدات خارجی نیز داشته باشد.

علاوه بر این، قرآن کریم در آیه ۴۷ یوسف، می‌فرماید: ﴿قَالَ تَزْرَعُونَ سَبْعَ سِنِينَ دَأَبًا فَمَا حَصَدْتُمْ فَذَرَوْهُ فِي سُنْبُلِهِ إِلَّا قَلِيلًا مِّمَّا تَأْكُلُونَ﴾. این آیه، به چند اصل اساسی پویایی و توانمندسازی سیستم تولیدی اشاره دارد:

الف. برنامه‌ریزی بلندمدت: این آیه به برنامه‌ریزی تولید گندم برای هفت سال آینده صراحت دارد که برای مقابله با شرایط بحرانی هفت سال بعد (یوسف: ۴۸)، امر ضروری است (فخررازی، ۱۴۲۰ق: ۴۶۵/۱۸). این نشان می‌دهد که برای داشتن یک سیستم تولیدی پایدار و پویا، برنامه‌ریزی بلندمدت لازمی است. این برنامه‌ریزی باید شامل تمامی مراحل تولید، ذخیره‌سازی و مصرف باشد (قرائتی، ۱۳۸۸: ۲۱۷/۴).

ب. ذخیره‌سازی مناسب: در این آیه توصیه شده است که گندم در خوشه‌هایش ذخیره شود. این روش ذخیره‌سازی می‌تواند به حفظ کیفیت و جلوگیری از فساد محصولات کمک کند (طباطبایی، ۱۴۱۷ق: ۱۹۰/۱۱). این اصل در سیستم‌های تولیدی امروزی نیز با استفاده از تکنولوژی‌های پیشرفته ذخیره‌سازی و نگهداری محصولات قابل تطبیق است.

ج. مصرف بهینه: آیه تأکید دارد که از محصولات تنها مقدار کمی برای مصرف استفاده شود ﴿لَا قَلِيلًا مِّمَّا تَأْكُلُونَ﴾. یعنی منابع باید به صورت درست مدیریت گردد و از اتلاف آن جلوگیری شود. صرفه‌جویی، به افزایش بهره‌وری، توانمندسازی و کاهش هزینه‌ها کمک می‌کند (ر.ک: قطب، ۱۴۲۵ق: ۱۹۹۴/۴).

د. تداوم و پشتکار: واژه «دَابًّا» به معنای پیوسته و عادت همیشگی است (راغب اصفهانی، ۱۴۱۲ق: ۳۲۱). این نشان می‌دهد که تلاش مستمر و پیوسته در طول زمان برای رسیدن به اهداف تولیدی بسیار اهمیت دارد (ر.ک: المراغی، ۱۳۶۵: ۱۵۴/۱۲). پویایی سیستم تولیدی نیازمند پشتکار و تلاش مداوم است.

ه. توجه به نیازهای فعلی و آینده: این آیه نشان می‌دهد که باید تعادلی بین نیازهای فعلی (مصرف) و نیازهای آینده (ذخیره‌سازی) برقرار شود. این تعادل می‌تواند به ایجاد یک سیستم تولیدی پایدار و پویا کمک کند.

۴. اصل صنعت‌محوری در تولید

در عصر حاضر، صنعت‌محوری به موتور رشد اقتصادی و ثروت‌آفرینی تبدیل شده است. اشیای صنعتی، از ماشین‌آلات و تجهیزات پیچیده گرفته تا محصولات الکترونیکی، خودروها و جنگ‌افزارهای پیشرفته، به دلیل ارزش افزوده بالا و تقاضای جهانی، بخش عمده‌ای از ثروت جهانی را به خود اختصاص داده‌اند. جامعه صنعتی با تولید این محصولات، نه تنها می‌تواند نیازهای داخلی

خود را برآورده سازد، بلکه به عنوان یک بازیگر قدرتمند اقتصادی در عرصه جهانی ظاهر شده و موقعیت خود را در سطح بین الملل، تثبیت می کند (Yong, 2020, pp12, 103-104)؛ بنابراین، صنعت محوری در تولید می تواند استقلال و قدرت اقتصادی را تقویت نموده و در مقابله با چالش ها و محاصره های اقتصادی، به عنوان سپر دفاعی عمل نماید.

قرآن کریم، در آیات فراوانی به این اصل اشاره کرده که در ذیل به برخی از نمونه های آن اشاره می شود:

الف. اسلحه سازی: توسعه فناوری های پیشرفته نظامی می تواند از طریق حفظ ثبات و امنیت ملی، تقویت توان دفاعی، افزایش قدرت چانه زنی، صادرات تجهیزات و فناوری های دفاعی به دیگران و ایجاد شغل داخلی، وضعیت اقتصادی جامعه را بهبود بخشد و از محاصره دشمن جلوگیری نماید. آیه ۸۰ انبیاء ﴿وَعَلَّمْنَاهُ صَنْعَةَ لَبُوسٍ لَّكُمْ لِيُحْصِنَكُمْ مِنْ بَأْسِكُمْ﴾ به صنعت و تولید اسلحه های دفاعی اشاره دارد که توانایی بازدارندگی از ضربات دشمن را دارد (ابن عاشور، ۱۹۸۴: ۱۲۲/۱۷). «لبوس/لباس» شامل تمام انواع اسلحه دفاعی و بازدارنده می شود (طوسی، بی تا، ۲۶۹/۷). همچنین آیات ۱۰-۱۱ سوره سبأ، از زره بافی حضرت داود خبر می دهد.

ب. سد سازی: سدها به کنترل سیلاب ها، تأمین آب آشامیدنی، کشاورزی و تولید برق کمک کرده و به اقتصاد کشورها با افزایش تولید و امنیت غذایی یاری می رسانند. این سازه ها می توانند در برابر تحریم ها و محاصره های اقتصادی به کشور استقلال بخشند. سد ذوالقرنین که در قرآن آمده (کهف: ۹۴-۹۷)، نمونه ای از سازه های بازدارنده است که برای حفاظت از مردم در برابر تهدیدات بیرونی ساخته شده و نمادی از تلاش های بشری برای ساخت سازه هایی است که می توانند در برابر نیروهای مخرب محافظت کنند و نظم و امنیت را در جامعه حفظ نمایند (ر.ک: هاشمی رفسنجانی، ۱۳۸۶: ۳۹۰/۱۰).

ج. صنعت پناهگاه: در قرآن کریم، پناهگاه های طبیعی و صنعتی به عنوان مثال هایی از تدابیر حفاظتی برای مقابله با خطرات مورد تأکید قرار گرفته اند. اصحاب کهف که به غار پناه بردند (کهف: ۱۰-۱۱)، قوم ثمود که خانه های سنگی تراشیدند (حجر: ۸۲) و یهود بنی نضیر که دژهای مستحکم ساختند (حشر: ۱۴)، همگی نشان دهنده اهمیت پناهگاه ها به عنوان عناصری بازدارنده در برابر تهدیدات هستند.

د. صنعت تجهیزات حراست گر: آیات ﴿وَأَنَّا لَمَسْنَا السَّمَاءَ فَوَجدْنَاهَا مُلْتَثَّ حَرْسًا شَدِيدًا وَشُهَبًا﴾ (جن: ۸-۹) که از حراست گران آسمانی خبر می دهند که مانع دسترسی شیاطین به

اطلاعات غیبی می‌شوند، می‌توانند به‌عنوان استعاره‌ای برای این سامانه‌های دفاعی مدرن در نظر گرفته‌شوند که از حریم و منافع یک کشور در برابر دشمنان نامرئی محافظت می‌کنند. به تعبیر دیگر، همان‌طور که قرآن از نگهبانان آسمانی و شهاب‌ها برای حفاظت از آسمان‌ها سخن می‌گوید، بشر می‌تواند با تولید تجهیزات حراست‌گر، از مرزها و منافع خود محافظت کند.

هـ. صنعت و سایط حمل‌ونقل: صنعت حمل‌ونقل، با تسهیل جابجایی کالا و دسترسی به بازارهای جهانی، به استقلال اقتصادی جامعه کمک نموده و این امکان را فراهم می‌سازد تا در برابر فشارهای خارجی مقاومت کند و به رشد توسعه پایدار خود ادامه دهد. آیه ﴿يَخْلُقُ مَا لَا تَعْلَمُونَ﴾ (نحل: ۸) به تمام وسایل نقلیه که تاکنون ظهور یافته و یا نیافته، اشاره دارد (ابن‌عاشور، ۱۹۸۴: ۱۳/۸۸-۸۹).

هـ. اصول تدافعی

اصول تدافعی بازدارندگی اقتصادی، مجموعه‌ای از اقدامات راهبردی است که به‌منظور جلوگیری از اقدامات خصمانه اقتصادی بازیگر مهاجم از سوی بازیگر هدف به اجرا درمی‌آید تا به مهاجم بفهماند که تحرکات نامطلوب آن هزینه‌های گزافی به نسبت به منافع احتمالی آن خواهد داشت. این اصول شامل موارد زیر هستند:

۱. اصل برخورداری از قدرت اقتصادی

قدرت، توانایی است که به دارنده آن این امکان را فراهم می‌سازد که بتواند اراده خویش را به هر شکلی بر دیگران، اعمال کند (Weber, 1987: p53) و آنان را در برابر خواست خود به تسلیمی‌وادارد (زرشناس، ۱۳۹۸: ۱۹۰). اصولاً این توانایی با تکیه بر امکانات مادی، رویکرد اجبارآمیز و یا اقناعی-جاذبه‌ای داشته (خدادادی، ۱۳۸۱: ۶۳) و بر رقیب اثر روانی می‌گذارد (کاظمی، ۱۳۶۹: ۳۲). قدرت در حوزه‌های مختلفی؛ مانند فرهنگ، نظامی، سیاست و اقتصاد اهمیت دارد و در اینجا به‌ویژه در حوزه اقتصادی موردبحث است.

اصولاً میان قدرت و اقتصاد، یک ارتباط دوسویه وجود دارد. از یک‌سو، اقتصاد ابزار ضروری برای دستیابی به قدرت است و از سوی دیگر، قدرت ابزار لازم برای کسب یا حفظ ثروت محسوب می‌شود. این دو عامل جزو اهداف غایی سیاست ملی بوده و به‌دنبال رسیدن به امنیت ملی جامعه می‌باشند (دوئرتی و فالتزگراف، ۱۳۹۶: ۴۷۱).

قدرت در حوزه اقتصادی، به دو بخش آشکار و پنهان تقسیم می‌شود. بخش آشکار با استفاده از منابع اقتصادی به هدف تأثیرگذاری مستقیم بر رفتار رقیب، می‌پردازد و او را به انجام اقداماتی وادار می‌سازد که در شرایط عادی مایل به انجام آن نمی‌باشد (خادمی، ۱۳۹۰: ۱۲۹). در مقابل، بخش پنهان با رشد اقتصادی، از طریق نفوذ و وابستگی متقابل اقتصادی، به‌طور آرام و بدون زور بر رفتار رقبا تأثیر گذاشته، آنان را به همکاری و همسویی مایل می‌سازد (ر.ک: Berger, 2010: pp569-574).

قرآن کریم، با اشاره به اینکه قدرت اقتصادی در جلوگیری از تهدیدات دشمن نقش اساسی دارد می‌فرماید: ﴿وَعَدَكُمُ اللَّهُ مَغَانِمَ كَثِيرَةً تَأْخُذُونَهَا فَعَجَّلَ لَكُمْ هَذِهِ وَكَفَّ أَيْدِيَ النَّاسِ عَنْكُمْ﴾ (فتح: ۲۰). این آیه، کوتاه شدن دست دشمن را از تجاوز (كَفَّ أَيْدِيَ النَّاسِ)، نتیجه داشتن قدرت اقتصادی (مَغَانِمَ كَثِيرَةً)، می‌داند (ر.ک: هاشمی‌رفسنجانی، ۱۳۸۶: ۴۲۸/۱۷). آوردن واژه «مَغَانِمَ» با قید صفت «كَثِيرَةً» (درویش، ۱۴۱۵ق: ۲۴۴/۹) نشان‌دهند اهمیت تقویت اقتصادی، تا سر حد تبدیل شدن آن به قدرت اقتصادی است که در این حالت، اقتصاد می‌تواند به‌عنوان یک ابزار بازدارنده عمل نموده و دست دشمن را از تهدید و تجاوز کوتاه کند. اصولاً جامعه که از توان اقتصادی بالایی برخوردار باشد، کمتر مورد تهدید و تجاوز دشمن قرار می‌گیرد؛ زیرا دشمن می‌داند که در صورت تجاوز به رقیب قدرتمند اقتصادی خود، با واکنش‌های اقتصادی و سیاسی شدیدی روبه‌رو خواهد شد و هزینه‌های سنگینی را پرداخته خواهد کرد. همچنین جامعه با منابع مالی فراوان و اقتصاد قوی، می‌تواند زیرساخت‌های دفاعی و نظامی خود را تقویت نموده، به توسعه فناوری‌های پیشرفته بپردازد و با تحریم‌ها و فشارهای اقتصادی مقابله نماید.

۲. اصل تهدید اقتصادی

تهدید اقتصادی، به‌عنوان یک ابزار قدرتمند در جلوگیری از اقدامات تهاجمی و محاصره اقتصادی بازیگر مهاجم می‌تواند تأثیر بسزایی داشته باشد. این تهدید به بازیگر هدف امکان می‌دهد تا به مهاجم بفهماند که به اقدامات تهاجمی او با هزینه‌ها و خطرات سنگینی همراه خواهد بود که به مراتب بیشتر از منافع احتمالی آن است. اصولاً چنین تهدیدی بر روان بازیگر مهاجم تأثیر می‌گذارد و او را به انجام اعمالی وامی‌دارد که در شرایط عادی به آن تن نمی‌دهد.

قرآن کریم، در حکایت از داستان حضرت یوسف، به این اصل اشاره دارد. چنانچه یوسف (علیه السلام) برادرانش را تهدید می‌کند که اگر به خواسته‌های او عمل نکنند، با فشارها و تحریم اقتصادی مواجه خواهند شد: ﴿فَإِنْ لَمْ تَأْتُونِي بِهِ فَلَا كَيْلَ لَكُمْ عِنْدِي وَلَا تَقْرَبُونِ﴾ (یوسف: ۶۱). این آیه نشان

می‌دهد که تهدید اقتصادی، یکی از روش‌ها و ابتکاراتی مؤثر در فرایند اعمال فشار اقتصادی برای دستیابی به اهداف خاص می‌باشد (رضایی اصفهانی، ۱۳۸۷: ۱۰/۱۲۱-۱۲۲).
با توجه به منطق حاکم بر محتوای آیه مذکور، می‌توان نکاتی را استنباط کرد که برای اثربخشی و اعتبار تهدید اقتصادی تأثیرگذار است:

الف. ارائه تهدید به صورت شفاف: بازیگر هدف در سیاست اعلامی خود، باید تهدید را به صورت صریح و شفاف به مهاجم برساند تا مهاجم بتواند به درستی هدف و قصد بازیگر هدف را بفهمد و درک کند. ابهام و عدم شفافیت ممکن است باعث سردرگمی و برداشت نادرست مهاجم شود (لارنس، ۱۳۸۶: ۳۹). چنانچه در آیه مذکور، خواست تهدیدآمیز حضرت یوسف به برادرانش به طور کاملاً شفاف و روشن بیان شده است. او به وضوح اعلام می‌کند که اگر برادرانش بنیامین را نیاورد، منابع غذایی آنها را قطع خواهد کرد و دیگر غلات نخواهد داد (ر.ک: مکارم شیرازی، ۱۴۲۱ق: ۷-۲۵۰).

ب. ارائه تهدید به گونه جدی: پیام بازدارنده باید به شکل جدی و خالی از عناصر دوستانه به مهاجم منتقل گردد که در صورت عدم تمکین مهاجم، عزم قاطع بازیگر هدف را در اجرای تهدید نشان دهد (Mazarr, 2018: pp9-10)؛ زیرا ممکن است که بازیگر مهاجم تهدید را به عنوان یک اظهارنظر و سطحی در نظر گیرد و به تهاجم اقدام نماید. رفتار حضرت یوسف، که به برادران خود به طور مستقیم و جدی اعلام کرد: «وَلَا تَقْرُبُونِ»، نشان دهنده قاطعیت و جدیت او در اجرای تهدید بود که آنها از خواسته یوسف سرپیچی نکنند (طباطبایی، ۱۴۱۷ق: ۱۱/۲۰۹).

ج. ارائه تهدید به گونه معتبر: بازیگر هدف، باید تهدید را به شکل معتبر و قابل پذیرش ارائه دهد تا بازیگر مهاجم را متقاعد سازد که تهدید قطعی بوده و در صورت عدم تمکین، تهدید به اجرا درمی‌آید (حبیب‌اللهی، نظریه بازدارندگی هسته‌ای از تئوری تا عمل، ۱۳۸۳: ۵۹). از آیات بعدی و جدال سرسختانه برادران یوسف با پدرشان برای آوردن برادرش، نزد یوسف، نشان می‌دهد که این تهدید به گونه معتبر القاشده بود و آنان متقاعد شده بودند که در صورت عدم تمکین در برابر خواست یوسف، تهدید قطعاً اجرا خواهد شد (ر.ک: یوسف: ۶۱-۶۶).

د. تهدید ناشی از قدرت: برای اینکه تهدید مؤثر واقع شود، باید با پشتوانه قدرت همراه باشد. اگر یک دولت ضعیف، رقیب قوی‌تر خود را تهدید به مجازات کند، ممکن است نتیجه معکوس داشته باشد و باعث تحریک رقیب به تهاجم شود (cf. Mazarr, 2018: p10). باتوجه صراحت قرآن کریم، حضرت یوسف علیه السلام از قدرت بالایی در مصر برخوردار بود: ﴿وَكَذَلِكَ مَكَّنَّا لِيُوسُفَ فِي الْأَرْضِ...﴾؛ «و این گونه ما به یوسف در سرزمین (مصر) قدرت دادیم...» (یوسف: ۵۶).

۳. اصل مقابله به مثل

مقابله به مثل یک اصطلاح ترکیبی از دو واژه: «مقابله» به معنای رویارویی (دهخدا، ۱۳۷۷: ۲۱۲۸۶/۱۴) و «مثل» به معنای مانند، نظر و همتا (عمید، ۱۳۶۲: ۱۶۳۱/۲)، تشکیل شده. مقابله در اصل از ماده «قَبِلَ» به معنای «عند» «نزد» و «پیشگاه» بوده و برای قوت و نیروی مقابله و مجازات استعاره گرفته شده است. در ادبیات بازدارندگی اقتصادی، منظور از «مقابله به مثل»، نوعی عملیات اقتصادی تلافی جویانه در زمان تهاجم اقتصادی دشمن اطلاق می شود که در تعبیر قرآنی آن را می توان «اعتداء به مثل» یاد کرد. اصل مقابله مثل، هر چند صبغة تلافی جویانه نسبت به بازیگر هدف دارد، اما برای بازیگر مهاجم نقش بازدارندگی دارد. مطابق این اصل، اگر دشمن به محاصره اقتصادی اقدام نمود، باید بالمقابل، خودش را در محاصره قرارداد.

قرآن کریم در آیات متعددی به اصل «مقابله به مثل» پرداخته است. مهم ترین آیه که به اعتبار این اصل دلالت دارد، آیه ۱۹۴ سوره مبارکه بقره است: ﴿الشَّهْرُ الْحَرَامُ بِالشَّهْرِ الْحَرَامِ وَالْحُرُمَاتُ قِصَاصٌ فَمَنْ اعْتَدَى عَلَيْكُمْ فَاعْتَدُوا عَلَيْهِ بِمِثْلِ مَا اعْتَدَى عَلَيْكُمْ﴾. «حرمت» جمع «حرمة» به معنای چیزی که احترام و پاسداشت آن ضروری بوده (ابن عاشور، ۱۹۸۴: ۱۸۲/۱۷) و هتک حرمت آن حلال نمی باشد (حق، روح البیان، بی تا، ۲۹/۶). «قصاص» به معنای مساوات و برابری است (قرطبی، ۱۳۸۴ق: ۳۵۵/۲)، یعنی در هر حرمتی، قصاص جاری می شود؛ بدین معنا که هر که به شما به هر نحوی تجاوز و هتک حرمت کرد، بالمقابل از او انتقام بگیرید (طنطاوی، ۱۹۹۷: ۴۱۴/۱) و در برابر تعدی او که منجر به هتک حرمت چیزی شده است، مقابله ورزی کنید (ر.ک: طبرسی، ۱۴۱۲ق: ۱۰۸/۱). «اعتدی» به معنای تجاوز و ظلم است، یعنی اگر به شما تجاوز و ظلم کردند، شما نیز به آنان همان معامله را انجام دهید. در حقیقت این مقابله شما، ظلم و تجاوز نیست؛ بلکه عین عدالت است؛ اما در آیه مبارکه بنابر مشاکلت، آن را تعدی خوانده شده است (مقدس اردبیلی، بی تا، ۳۱۰).

از آیه مبارکه فوق می توان نکات ذیل را در رابطه به مقابله به مثل در حوزه بازدارندگی اقتصادی استنباط کرد:

الف. در صورتی که قوانین پذیرفته شده بین المللی از سوی واحد مهاجم نقض گردد و فشارهای مالی تجاوزکارانه علیه بازیگر هدف وضع کند، واحد بازدارنده نیز می تواند آن را نقض کند و علیه مهاجم به مبارزه برخیزد: «الشَّهْرُ الْحَرَامُ بِالشَّهْرِ الْحَرَامِ».

ب. با توجه به آنچه در شرایط بازدارندگی گذشت و آن اینکه واحد بازدارنده، مهاجم را از دست زدن به اعمال ممنوعه باخبر کند که در صورت تجاوز به آن، به واکنش جدی مواجه خواهد شد. این ساحات ممنوعه را می‌توان در تعبیر قرآنی (الْحُرُمَات) دانست.

ج. تجاوز در برابر تجاوز، جواز دارد؛ اگر واحد مهاجم هرگونه تجاوزی کرد، واحد بازدارنده می‌تواند مانند آن علیه مهاجم تجاوز نماید (الْحُرُمَاتُ قِصَاصٌ).

د. اصل «عدالت» بر کلیه اصول سیاست خارجی و از جمله اصل مقابله‌به‌مثل حاکم است. از این رو، تجاوز در برابر تجاوز باید عادلانه باشد (قصاص - مساوات). به همین فراز قرآن کریم در جای دیگری می‌فرماید: ﴿لَا يَجْرِمَنَّكُمْ شَنَاٰنُ قَوْمٍ عَلَىٰ أَلَّا تَعْدِلُوا اعْدِلُوا هُوَ أَقْرَبُ لِلتَّقْوَىٰ﴾ (مائده: ۸). بدین اساس، میزان مقابله‌به‌مثل به اندازه ظلمی است که از سوی مهاجم به واحد بازدارنده روا شده است.

هـ. «مقابله‌به‌مثل» یک اصل کلی و محدود به حوزه اقتصادی نیست؛ بلکه شامل تمام حوزه‌های می‌شود که در آن تجاوز ممکن است «فَمَنْ اَعْتَدَىٰ عَلَيَّكُمْ فَاَعْتَدُوا عَلَيْهِ بِمِثْلِ مَا اَعْتَدَىٰ عَلَيَّكُمْ».

و. در مواقع که بازیگر مهاجم تنها زبان زور را می‌شنود و هیچ تمایلی به آرامش و امنیت ندارد و به معاهدت حرمت نمی‌گذارد و صرفاً روحیه تجاوزگری اقتصادی دارد، در این صورت برای حفاظت از خود، به بازدارندگی فعال اقتصادی، روی آورده می‌شود: «فَاَعْتَدُوا عَلَيْهِ بِمِثْلِ مَا اَعْتَدَىٰ عَلَيَّكُمْ».

ز. مقابله به مثل، به مثابه اقدام متقابل و بازداري از توسعه سیاست‌های اقتصادی متجاوزانه بازیگر مهاجم سامان می‌یابد «فَاَعْتَدُوا عَلَيْهِ بِمِثْلِ مَا اَعْتَدَىٰ عَلَيَّكُمْ».

آیه دیگری که اصل مقابله‌به‌مثل از آن قابل استخراج است آیه: ﴿وَ اِنْ عَاقَبْتُمْ فَعَاقِبُوْا بِمِثْلِ مَا عُوْقِبْتُمْ بِهِ﴾ (نحل: ۱۲۶). این آیه مبارکه نیز دلالت دارد که در انتقام‌گیری باید عدالت و انصاف رعایت شود. گرچه برخی مفسران با توجه به قرینه سیاق، معاقبت را مخصوص مجازات مشرکین و کفاری دانسته‌اند که به مسلمانان تعدی و تجاوز کردند (طباطبایی، ۱۴۱۷ق: ۵۳۸/۱۲). برخی‌ها با توجه به شأن نزول آیه، آن را مربوط به متجاوزان مشرک غزوه بدر دانسته‌اند (ابن‌العربی، ۱۴۰۸ق: ۱۷۵/۳). باین همه، خصوصیت مورد، لفظ را از عمومیت ساقط نمی‌کند؛ بنابراین لفظ آیه عام است و هرگونه مقابله‌به‌مثل را بدون قید زمان و مکان شامل می‌شود (ر.ک: جصاص، ۱۴۰۵ق: ۱۶/۵).

۴. اصل نابودسازی امکانات اقتصادی بازگیر مهاجم

این اصل به عنوان آخرین راه حل برای بازدارندگی می باشد که برای دشمن ضرور، معاند و اصلاح ناپذیر قابل استفاده است که در آن جهت جلوگیری از تهدیدات اقتصادی، از راهکار نابودسازی یا ضربه به امکانات اقتصادی دشمن، استفاده می شود تا با تضعیف و تخریب ساختار اقتصادی دشمن، در راستای دفاع از امنیت و منافع ملی، توان اقدام یا ادامه تهاجم را از وی بگیرد. با توجه آموزه های قرآنی، کاربردی سازی این اصل به گونه فرایندی زیر، قابل استنباط است:

الف. تخریب بخشی از امکانات اقتصادی مهاجم: بازگیر هدف، اگر به این نتیجه برسد که با تخریب بخشی از امکانات اقتصادی دشمن، می تواند به اهداف مشروع خود دست یابد، به آن اقدام نماید. یهودیان بنی نضیر که از دشمنان پیمان شکن و اصلاح ناپذیر دولت اسلامی مدینه شناخته می شدند، مسلمانان به منظور القای ترس، ذلت و وادار سازی به تسلیمی، به قطع برخی درختان آن ها پرداختند (حشر: ۵؛ ابن عاشور، ۱۹۸۴: ۶۸/۲۸).

ب. تخریب گسترده امکانات اقتصادی مهاجم: به هدف تضعیف قدرت اقتصادی و محدود کردن توان تهاجمی مهاجم، تخریب وسیعی از امکانات او، به عنوان یک راهکار مؤثر بازدارندگی محسوب می شود. قرآن کریم، در آیه ۱۶ سبأ به این سیاست اشاره دارد که در آن از تخریب گسترده باغ های قوم سبأ و ناقابل استفاده شدن آن ها، توسط «سَبِيلُ الْعَرَمِ/سیل ویرانگر» خبر می دهد (ر.ک: افتخاری، ۱۳۹۹: ۳۴۳).

ج. نابودسازی کامل امکانات اقتصادی مهاجم: نابودسازی همه امکانات اقتصادی مهاجم، به عنوان یک راهکار قوی و مؤثر بازدارندگی به شمار می رود که در آن، توان تهاجمی به طور کلی از وی گرفته می شود. حضرت موسی، به منظور جلوگیری از تجاوزگری های فرعونیان، از خداوند خواست که تمام امکانات اقتصادی آن ها را نابود کند: «وَقَالَ مُوسَى رَبَّنَا إِنَّكَ آتَيْتَ فِرْعَوْنَ وَمَلَأَتْ زِينَةً وَأَمْوَالًا فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا رَبَّنَا لِيُضِلُّوا عَنْ سَبِيلِكَ رَبَّنَا اطْمِسْ عَلَى أَمْوَالِهِمْ...» (یونس: ۸۸). «طمس» به معنای حذف و نابود کردن به طور کامل می باشد (سلطان علی شاه، ۱۴۰۸ق: ۳۱۳/۲).

د. نابودسازی مهاجم به همراه امکانات آن: آخرین راهکار، برای بازدارندگی، نابودسازی مهاجم همراه با امکانات اقتصادی آن است. قارون که یکی از قدرت های اقتصادی معارض با موسی بود، به هیچ گونه تاکتیک تبلیغی، دعوتی، انتقادی، تهدیدی و اندازی وی، پاسخ مثبت نداده و به شدت علیه وی، به عملیات روانی در جامعه پرداخت که در نتیجه، خداوند با بهره گیری از این راهکار، قارون و اموالش را نابود ساخت (قصص: ۷۹-۸۱).

نتیجه‌گیری

تحلیل اصول بینشی، ساختاری و تدافعی بازدارندگی اقتصادی بر مبنای آموزه‌های قرآنی نشان می‌دهد که این اصول یک چارچوب استراتژیک قدرتمندی را برای جلوگیری از محاصره اقتصادی فراهم می‌سازند. توحید به‌عنوان بنیادی‌ترین اصل، تمام ظرفیت‌های اقتصادی را در مواجهه با محاصره، به گونه هماهنگ و یکپارچه بسیج می‌کند. اصل جلوگیری از آسیب‌های اقتصادی، اقتصاد جامعه را از درون محافظت نموده، در مواجهه به محاصره، مقاوم‌تر و پایدار می‌سازد. اصل استقلال اقتصادی، به‌عنوان یک عامل تأثیرگذار در همه شئون دفاعی، زمینه اقتدار و قدرتمندی جامعه را در عرصه‌های مختلف اقتصادی، نظامی و سیاسی فراهم ساخته و از وابستگی به منابع خارجی جلوگیری می‌نماید. اصل تکیه بر تولیدات داخلی، اقتصاد را به سمت خودکفایی و خودتأمینی هدایت می‌کند. اصل پویایی سیستم تولیدی، اقتصاد را به ساختار انعطاف‌پذیر و پیشرفت‌خواه سوق داده، مقاومت و بازدارندگی اقتصادی را تحکیم می‌بخشد. اصل صنعت محوری در تولید، با ایجاد امکانات تولیدی متنوع و توسعه در تولید تسلیحات استراتژیک، قوت اقتصادی، نظامی و سیاسی را افزایش می‌دهد. اصل برخورداری از قدرت اقتصادی، تضمین می‌کند که هرگونه تجاوز اقتصادی با واکنش‌های قوی و مؤثر مواجه خواهد شد و با تکیه بر این اصل، بازیگر هدف، می‌تواند مهاجم را به مجازات کوبنده تهدید نماید. اصل مقابله به‌مثل، توازن رفتار اقتصادی را ترویج نموده، اثرات تخریبی احتمالی محاصره را کاهش می‌دهد. اگر مهاجم به‌شدت دنبال پرخاشگری بوده و اصلاح‌ناپذیر است، بازیگر هدف با تکیه بر اصل نابودسازی امکانات اقتصادی، به‌عنوان آخرین راه‌حل برای بازدارندگی، به تخریب امکانات مهاجم به گونه فرایندی، می‌پردازد که از تخریب جزئی تا سرحد تخریب کلی و نابودسازی خود مهاجم به‌پیش می‌رود که در آن پشتیبان یا مولد تهدید از بین رفته، هدف اصلی بازدارندگی تحقق می‌یابد.

منابع

- آقابخش، علی، فرهنگ علوم سیاسی، مرکز اطلاعات و مدارک علمی ایران، تهران: ۱۳۷۶.
- ابن عاشور، محمد بن طاهر، التحرير والتنوير، الدار التونسية للنشر، تونس: ۱۹۸۴ م.
- ابن العربی، محمد، احکام القرآن، دارالجيل، بیروت: ۱۴۰۸ ق.
- افتخاری، اصغر، مقاومت در اسلام: نظریه و الگو، اندیشه‌سازان نور، تهران: ۱۳۹۹.
- بلخی، مقاتل بن سلیمان، تفسیر مقاتل بن سلیمان، دار احیاء التراث، بیروت: ۱۴۲۳ ق.
- جصاص، احمد، احکام القرآن، دار احیاء التراث العربی، بیروت: ۱۴۰۵ ق.
- حاجی، جعفر عباس، فلسفه فقهی اقتصاد بازدارنده و مقاومتی، ترجمه: عباسعلی براتی و دیگران، بوستان کتاب، قم: ۱۳۹۶.
- حبیب‌اللهی، مهدی، نظریه بازدارندگی هسته‌ای از تئوری تا عمل، راهبرد، ش ۳۴، صص ۴۹-۵۷، ۱۳۸۳.
- حدادی، مهدی، تحریم‌های بین‌المللی؛ ابزار سیاست ملی یا ضمانت اجرایی بین‌المللی، حقوق خصوصی، ش ۳، صص ۱۰۹-۱۲۸، ۱۳۸۲.
- حقی، اسماعیل، روح البیان، دار الفکر، بیروت: بی‌تا.
- خادمی، موسی، تهدیدات اقتصاد ملی، انتشارات دانشگاه عالی دفاع ملی، تهران: ۱۳۹۰.
- خدادادی، محمد اسماعیل، مبانی علم سیاست، نشر یاقوت، قم: ۱۳۸۱.
- درویش، محی‌الدین، اعراب القرآن الکریم و بیانہ، الارشاد، حمص: ۱۴۱۵ ق.
- دهخدا، علی اکبر، لغتنامه، انتشارات دانشگاه تهران، تهران: ۱۳۷۷.
- دوئرتی، جیمز و فالتزگراف، رابرت، نظریه‌های متعارض در روابط بین‌الملل، ترجمه: علی‌رضا طیب و وحید بزرگی، قومس، تهران: ۱۳۹۶.
- راغب اصفهانی، محمد، المفردات فی غریب القرآن، دارالقلم، بیروت: ۱۴۱۲ ق.
- رضایی اصفهانی، محمدعلی، تفسیر قرآن مهر، پژوهشگاهی تفسیر و علوم قرآن، قم: ۱۳۸۷.
- الزحیلی، وهبة، التفسیر الوسیط، دارالفکر، دمشق: ۱۴۲۲ ق.
- زرشناسی، شهریار، واژه‌نامه سیاسی-فرهنگی، نشر معارف، قم: ۱۳۹۸.
- سلطان علیشاه، سلطان محمد، بیان السعادة فی مقامات العبادة، مؤسسة الأعلمی للمطبوعات، بیروت: ۱۴۰۸ ق.

طباطبایی، محمدحسین، المیزان فی تفسیر القرآن، انتشارات جامعه مدرسین حوزه علمیه قم، قم: ۱۴۱۷ق.

طبرانی، سلیمان بن أحمد، التفسیر الکبیر، دارالکتاب الثقافی، اردن: ۲۰۰۸م.
 طبرسی، فضل بن حسن، جوامع الجوامع، حوزه علمیه قم، قم: ۱۴۱۲ق.
 طنطاوی، سید محمد، التفسیر الوسیط للقرآن الکریم، دار نهضة مصر، القاهرة: ۱۹۹۷م.
 طوسی، محمد بن حسن، التبیان فی تفسیر القرآن، دار احیاء التراث العربی، بیروت: بی تا.
 عمر، احمد مختار، معجم اللغة العربية المعاصرة، عالم الكتب، القاهرة: ۱۴۲۹ق.
 عمید، حسن، فرهنگ عمید، امیرکبیر، تهران: ۱۳۶۲.
 فخررازی، محمد، مفاتیح الغیب، دار احیاء التراث العربی، بیروت: ۱۴۲۰ق.
 فضل الله، محمدحسین، من وحی القرآن، دار الملائک، بیروت: ۱۴۱۹ق.
 قرائتی، محسن، تفسیر نور، مرکز فرهنگی درسهای از قرآن، تهران: ۱۳۸۸.
 قرطبی، محمد، الجامع لأحكام القرآن، دار الكتب المصرية، القاهرة: ۱۳۸۴ق.
 قطب، سید، فی ظلال القرآن، دارالشروق، بیروت: ۱۴۲۵ق.
 قنوجی، صدیق حسن خان، فتح البیان فی مقاصد القرآن، دار الكتب العلمیه، بیروت: ۱۴۲۰ق.
 کاظمی، علی اصغر، نقش قدرت در جامعه و روابط بین الملل، قومس، تهران: ۱۳۶۹.
 لارنس، فریدمن، بازدارندگی، ترجمه: فریبا پالیزی، نشر مهاجر، تهران: ۱۳۸۶.
 المراغی، احمد بن مصطفی، تفسیر المراغی، مصطفی البابي الحلبي، مصر: ۱۳۶۵ق.
 مغنیه، محمدجواد، التفسیر الکاشف، دار الكتاب الاسلامی، قم: ۱۴۲۴ق.
 مقدس اردبیلی، احمد، زبدة البیان فی أحكام القرآن، کتابفروشی مرتضوی، تهران: بی تا.
 مکارم شیرازی، ناصر، الأمثل فی تفسیر کتاب الله المنزل، مدرسه امام علی بن ابی طالب، قم: ۱۴۲۱ق.

هاشمی رفسنجانی، اکبر، تفسیر راهنما، بوستان کتاب، قم: ۱۳۸۶.
 هالستی، کی. جی، مبانی تحلیل سیاست بین الملل، ترجمه: بهرام مستقیمی و مسعود طارم سری، انتشارات وزارت امور خارجه، تهران: ۱۳۷۳.

Berger, Thomas U. "Japan in Asia: A Hard Case for Soft Power", Published by Elsevier Limited on behalf of Foreign Policy Research Institute, Fall: p565-583, 2010.

- Forrer, John,. "Economic sanctions: intensifying a vital tool of foreign policy", Washington: Atlantic Council, pp. 1-10, 2017.
- George, Alexander L. Smoke, Richard, Deterrence in American foreign policy: theory and practice, New York: Columbia University Press: 1974.
- Hudson Institute. Deterrence of non-traditional nuclear actors. Washington: Office of Network Assessment, Office of the Secretary of Defense: 2009.
- Kim, Dong Jung. Economic Deterrence Through Economic Engagement, Foreign Policy Analysis, Vol 15, No. 2, pp. 176-186, 2019.
- Lopez George and Cortright David A. "The Sanctions era: An Alternative to Military Intervention", The Fletcher Forum of World Affairs, Vol. 19, No. 2, pp. 65-85, 1995.
- Mazarr, Michael. J. «Understanding Deterrence». RAND Corporation, 2018, pp. 1-14.
- Rahimi, A. Husseini, S. K. & Lakza'i, N. The Principles of Passive Defense from the Holy Quran's Viewpoint and their Deterrent Role in Confronting Military Threats. Journal of Islamic Political Studies, 5(9), 7-36, 2023.
- Snyder, Glenn H. "Deterrence and Power" Journal of Conflict Resolution, Vol. 4, No. 2, pp. 163-178, 1960.
- Weber, Max." Economy and Society: An Outline of Interpretive Sociology", trans. Ephraim Fischhoff et al. Berkeley, CA: University of California Pres: 1987.
- Yong, Li. Industrialization as the Driver of Sustained Prosperity. United Nations Industrial Development Organization, 2020.
- Ya'u, Abba, et al. "Effects of Economic Deterrence Theory and Environmental Regulation on Tax Evasion: Evidence from Energy Sector", International Journal of Energy Economics and Policy, Vol. 13, No. 5, pp. 289-302, 2023.

References

- al-Marāghī, Aḥmad ibn Muṣṭafā, Tafsīr al-Marāghī (Commentary of al-Marāghī), Egypt: Muṣṭafā al-Bābī al-Ḥalabī, 1365 AH (1945–46 CE).
- al-Zuḥaylī, Wahbah, al-Tafsīr al-Wasīṭ (The Intermediate Commentary), Damascus: Dār al-Fikr, 1422 AH (2001–02 CE).
- ‘Amīd, Ḥasan, Farhang-i ‘Amīd (‘Amīd Dictionary), Tehran: Amīr Kabīr, 1362 SH (1983–84 CE).
- Āqābakhshī, ‘Alī, Farhang-i ‘Ulūm-i Siyāsī (Dictionary of Political Sciences), Tehran: Iran Information and Scientific Documentation Center, 1376 SH (1997–98 CE).
- Balkhī, Muqātil ibn Sulaymān, Tafsīr Muqātil ibn Sulaymān (Commentary of Muqātil ibn Sulaymān), Beirut: Dār Iḥyā’ al-Turāth, 1423 AH (2002–03 CE).
- Darwīsh, Muḥyī al-Dīn, I’rāb al-Qur’ān al-Karīm wa Bayānuh (The Grammatical Analysis and Explanation of the Holy Qur’ān), Homs: al-Irshād, 1415 AH (1994–95 CE).
- Dehkhodā, ‘Alī-Akbar, Lughatnāmah (Dictionary), Tehran: University of Tehran Press, 1377 SH (1998–99 CE).
- Dougherty, James E., and Robert L. Pfaltzgraff, Nazariyyahā-yi Muta‘arīḍ dar Rawābiṭ-i Bayn al-Milal (Contending Theories of International Relations), trans. ‘Alī Ridā Ṭayyib and Vaḥīd Bozorgī, Tehran: Qūmis, 1396 SH (2017–18 CE).
- Eftekhārī, Aṣghar, Muqāwamat dar Islām: Naẓariyyah wa Algū (Resistance in Islam: Theory and Model), Tehran: Andīshah-Sāzān-i Nūr, 1399 SH (2020–21 CE).
- Faḍl Allāh, Muḥammad Ḥusayn, Min Waḥy al-Qur’ān (From the Revelation of the Qur’ān), Beirut: Dār al-Malāk, 1419 AH (1998–99 CE).
- Fakhr al-Dīn al-Rāzī, Muḥammad, Mafātīḥ al-Ghayb (The Keys to the Unseen), Beirut: Dār Iḥyā’ al-Turāth al-‘Arabī, 1420 AH (1999–2000 CE).
- Forrer, John, “Economic sanctions: intensifying a vital tool of foreign policy”, Washington: Atlantic Council, pp. 1-10, 2017.

- George, Alexander L. Smoke, Richard, Deterrence in American foreign policy: theory and practice, New York: Columbia University Press: 1974.
- Ḥabībullahī, Mahdī, Nazariyyah-yi Bāzdārindigī-yi Hastehī: az Tūrī tā ‘Amal (Nuclear Deterrence Theory: From Theory to Practice), Rahbord, no. 34, pp. 49–57, 1383 SH (2004–05 CE).
- Ḥaddādī, Mahdī, Taḥrīmā-yi Bayn al-Milālī: Abzār-i Siyāsāt-i Millī yā Ḍamānat-i Ijrayī-yi Bayn al-Milālī (International Sanctions: An Instrument of National Policy or an International Enforcement Mechanism), Ḥuqūq-i Khuṣūṣī, no. 3, pp. 109–128, 1382 SH (2003–04 CE).
- Ḥājī, Ja‘far ‘Abbās, Falsafah-yi Fiqhī-yi Iqtisād-i Bāzdārindah wa Muqāwamatī (Jurisprudential Philosophy of a Deterrent and Resistance Economy), trans. ‘Abbās‘Alī Barātī et al., Qom: Būstān-i Kitāb, 1396 SH (2017–18 CE).
- Ḥaqqī, Ismā‘īl, Rūḥ al-Bayān (The Spirit of Explanation), Beirut: Dār al-Fikr, n.d.
- Hāshimī Rafsanjānī, Akbar, Tafṣīr-i Rāhnamā (The Guiding Commentary), Qom: Būstān-i Kitāb, 1386 SH (2007–08 CE).
- Holsti, K. J., Mabānī-yi Taḥlīl-i Siyāsāt-i Bayn al-Milal (The Foundations of International Politics Analysis), trans. Bahrām Mustaqīmī and Mas‘ūd Ṭāram-Sarī, Tehran: Ministry of Foreign Affairs Publications, 1373 SH (1994–95 CE). Berger, Thomas U. “Japan in Asia: A Hard Case for Soft Power”, Published by Elsevier Limited on behalf of Foreign Policy Research Institute, Fall: p565-583, 2010.
- Hudson Institute. Deterrence of non-traditional nuclear actors. Washington: Office of Network Assessment, Office of the Secretary of Defense: 2009.
- Ibn al-‘Arabī, Muḥammad, Aḥkām al-Qur’ān (The Legal Rulings of the Qur’ān), Beirut: Dār al-Jīl, 1408 AH (1987–88 CE).
- Ibn ‘Āshūr, Muḥammad ibn Ṭāhir, al-Taḥrīr wa-l-Tanwīr (The Liberation and Enlightenment), Tunis: al-Dār al-Tūnisiyyah li-l-Nashr, 1984 CE.
- Jaṣṣāṣ, Aḥmad, Aḥkām al-Qur’ān (The Legal Rulings of the Qur’ān), Beirut: Dār Iḥyā’ al-Turāth al-‘Arabī, 1405 AH (1984–85 CE).

- Kāzīmī, ‘Alī-Aṣghar, *Naqsh-i Qudrat dar Jāmi‘ah wa Rawābiṭ-i Bayn al-Milal* (The Role of Power in Society and International Relations), Tehran: Qūmis, 1369 SH (1990–91 CE).
- Khādīmī, Mūsā, *Tahdīdāt-i Iqtisād-i Millī* (Threats to the National Economy), Tehran: National Defense University Press, 1390 SH (2011–12 CE).
- Khodādādī, Muḥammad Ismā‘īl, *Mabānī-yi ‘Ilm-i Siyāsāt* (Foundations of Political Science), Qom: Nashr-i Yāqūt, 1381 SH (2002–03 CE).
- Kim, Dong Jung. *Economic Deterrence Through Economic Engagement, Foreign Policy Analysis*, Vol 15, No. 2, pp. 176-186, 2019.
- Lawrence, Freedman, *Bāzdārindigī* (Deterrence), trans. Farībā Pālīzī, Tehran: Nashr-i Muhājir, 1386 SH (2007–08 CE).
- Lopez George and Cortright David A. “The Sanctions era: An Alternative to Military Intervention”, *The Fletcher Forum of World Affairs*, Vol. 19, No. 2, pp. 65-85, 1995.
- Makārim Shīrāzī, Nāṣir, *al-Amthal fī Tafsīr Kitāb Allāh al-Munazzal* (The Exemplary Commentary on the Revealed Book of God), Qom: Madrasah-yi Imām ‘Alī ibn Abī Ṭālib, 1421 AH (2000–01 CE).
- Mazarr, Michael. J. «Understanding Deterrence». RAND Corporation, 2018, pp. 1-14.
- Mughnīyah, Muḥammad Jawād, *al-Tafsīr al-Kāshif* (The Revealing Commentary), Qom: Dār al-Kitāb al-Islāmī, 1424 AH (2003–04 CE).
- Muqaddas Ardabīlī, Aḥmad, *Zubdat al-Bayān fī Aḥkām al-Qur’ān* (The Essence of Explanation Concerning the Legal Rulings of the Qur’ān), Tehran: Murtazavī Bookstore, n.d.
- Qannūjī, Ṣiddīq Ḥasan Khān, *Fath al-Bayān fī Maqāṣid al-Qur’ān* (The Clear Explanation of the Objectives of the Qur’ān), Beirut: Dār al-Kutub al-‘Ilmiyyah, 1420 AH (1999–2000 CE).
- Qarā’atī, Muḥsin, *Tafsīr-i Nūr* (The Light Commentary), Tehran: Markaz-i Farhangī-yi Dars-hāyī az Qur’ān, 1388 SH (2009–10 CE).
- Qurṭubī, Muḥammad, *al-Jāmi’ li-Aḥkām al-Qur’ān* (The Comprehensive Commentary on the Legal Rulings of the Qur’ān), Cairo: Dār al-Kutub al-Miṣriyyah, 1384 AH (1964–65 CE).

- Quṭb, Sayyid, *Fī Zilāl al-Qur'ān* (In the Shade of the Qur'ān), Beirut: Dār al-Shurūq, 1425 AH (2004–05 CE).
- Rāghib Iṣfahānī, Muḥammad, *al-Mufradāt fī Gharīb al-Qur'ān* (Lexicon of Qur'ānic Terms), Beirut: Dār al-Qalam, 1412 AH (1991–92 CE).
- Rahimi, A. Husseini, S. K. & Lakza'i, N. The Principles of Passive Defense from the Holy Quran's Viewpoint and their Deterrent Role in Confronting Military Threats. *Journal of Islamic Political Studies*, 5(9), 7-36, 2023.
- Riḍā'ī Iṣfahānī, Muḥammad 'Alī, *Tafsīr-i Qur'ān-i Mehr* (Mehr Commentary of the Qur'ān), Qom: Research Institute of Qur'ānic Interpretation and Sciences, 1387 SH (2008–09 CE).
- Snyder, Glenn H. "Deterrence and Power" *Journal of Conflict Resolution*, Vol. 4, No. 2, pp. 163-178, 1960.
- Sultān 'Alīshāh, Sultān Muḥammad, *Bayān al-Sa'ādah fī Maqāmāt al-'Ibādah* (The Explanation of Felicity in the Stations of Worship), Beirut: Mu'assasah al-'Alamī li-l-Maṭbū'āt, 1408 AH (1987–88 CE).
- Ṭabarānī, Sulaymān ibn Aḥmad, *al-Tafsīr al-Kabīr* (The Major Commentary), Jordan: Dār al-Kitāb al-Thaqāfī, 2008 CE.
- Ṭabāṭabā'ī, Muḥammad Ḥusayn, *al-Mīzān fī Tafsīr al-Qur'ān* (The Balance in the Interpretation of the Qur'ān), Qom: Society of Seminary Teachers of Qom, 1417 AH (1996–97 CE).
- Ṭabrisī, Faḍl ibn Ḥasan, *Jawāmi' al-Jawāmi'* (Compendium of Compendia), Qom: Qom Seminary, 1412 AH (1991–92 CE).
- Ṭanṭāwī, Sayyid Muḥammad, *al-Tafsīr al-Wasīṭ li-l-Qur'ān al-Karīm* (The Intermediate Commentary on the Holy Qur'ān), Cairo: Dār Nahḍat Miṣr, 1997 CE.
- Ṭūsī, Muḥammad ibn Ḥasan, *al-Tibyān fī Tafsīr al-Qur'ān* (The Explanation in the Interpretation of the Qur'ān), Beirut: Dār Ihya' al-Turāth al-'Arabī, n.d.
- 'Umar, Aḥmad Mukhtār, *Mu'jam al-Lughah al-'Arabiyyah al-Mu'āshirah* (Dictionary of Contemporary Arabic), Cairo: 'Ālam al-Kutub, 1429 AH (2008–09 CE).

- Weber, Max.” Economy and Society: An Outline of Interpretive Sociology”, trans. Ephraim Fischhoff et al. Berkeley, CA: University of California Pres: 1987.
- Ya’u, Abba, et al. “Effects of Economic Deterrence Theory and Environmental Regulation on Tax Evasion: Evidence from Energy Sector”, International Journal of Energy Economics and Policy, Vol. 13, No. 5, pp. 289-302, 2023.
- Yong, Li. Industrialization as the Driver of Sustained Prosperity. United Nations Industrial Development Organization, 2020.
- Zarshānāsī, Shahrīyār, Vāzhah-Nāmāh-yi Siyāsī-Farhangī (Political-Cultural Dictionary), Qom: Nashr-i Ma’ārif, 1398 SH (2019–20 CE)